

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. IV. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1904—05

Den jyske Hede før Kolonisationen.

Af Jeppe Aakjær.

Den Hedeforsker, som vil fremtage de ældste Kort over Jylland, vil til sin Skuffelse finde hele den jyske Hede repræsenteret ved et Hul; Olaus Magnus (1539), har intet andet; ogsaa Henrik Rantzau (1585) giver blankt op. Saa er Hollænderen Blaeu (1600—1650) dog endel bedre underrettet¹⁾. Han kender Navnene »Hogbro« (∴ Hagebro), Resen, »Grous« (formodentlig Graasand), Sunds, Gellerup etc. Han kender endogsaa »Haderup Sø«, som han dog henlægger paa Pladsen for Stubbergaards Sø²⁾, og »Bulston Sø«, som han anbringer i Heden mellem Kragssø og Sunds Sø og gør to—tre Gange saa stor som Kragssø. Bulston Sø bliver nu ved at figurere paa alle efterfølgende Kort, indtil Johannes Mejer (1659) tager Livet af den, saa den nu forsvinder sammen med andre geografiske Luftspejlinger³⁾.

Man kendte paa de Tider overordentlig lidt til He-

¹⁾ »Atlas Maior sive Cosmographia Blaviana qua Solum, Salum, Coelum accuratissime describuntur«. Kgl. Bibl.

²⁾ Haderup Sø, der forlængst er udtørret, laa i Heden sydvest for Haderup.

³⁾ Se foruden Johannes Mejers store Vægkort fra 1659 en interessant Kortpakke paa d. kgl. Bibl., »Skizzer« af samme Forf. (1658—59), især Bladene Nr. 14, 16, 28 og 32 er meget oplysende for Egnene omkring den store Alhede. — Ved Bulston Sø kan der dog maaske være tænkt paa den nu udtørrede Bølling Sø (øst for Engesvang), der tidligere kaldtes Bolsø.

derne; det betragtedes som en Forbandelse at skulle lægge Rejsen igennem dem; endogsaa saa langt op i Tiden som 1757, da Regeringen ønsker en Kommission nedsat til Alhedens Opmaaling, har Amtmændene den største Møje med at finde Folk, der er villige til dette Arbejde; de klynker og beder, som skulde de drives ud i det mørkeste Afrika; hvor skal de finde Føde og hvor skal de søge Herberge i disse menneskeøde Egne? Der bliver ikke andet for, siger de, end at de nødes til at tage al Maden, ja endogsaa Telte med sig for ikke aldeles at omkomme.

Den Rejsende kunde dog ogsaa i disse Ørkner risikere at møde endnu mere paagaende Fjender end Sult og Tørst. »Vi skal leve af de Vejfarende«, sa' Røveren i Sejbæk til Kromanden i Hagebro; dette Ordsprog, der nu anvendes som en Spøg, peger sikkert ind mod en Tidsalder, hvor det var den haandgribeligste Realitet. Sejbækbakkerne¹⁾ med de gamle Korsveje, der mødes og skilles i fordægtig Tysthed, har den Dag i Dag noget skummelt ved sig, som laa de og gemte paa frygtelige Hemmeligheder. Egnen er fuld af Sagn om blodige Overfald. Taterne var jo fra Svenskekrigen og op efter en Landeplage i disse Egne; Lange Margrethe gennemkrydsede med sine forbryderske Bander Hederne mellem Viborg, Herning og Ringkjøbing helt op til Slutningen af det 18. Aarhundrede. De Kræmmere og Handelsfolk, der her forgjæves har raabt om Hjælp i de mørke Nætter, er sikkert ikke faa²⁾.

¹⁾ I Davbjerg Sogn.

²⁾ Lange Margrethes egentlige Navn var Anna Margrethe Sørensdatter, født omkr. 1720, død i Viborg Tugthus 1794. Den som ønsker yderligere Besked om dette æventyrlige Kvindfolk fra Tatertogternes Glansperiode henvises til mit Værk om Blicher 2. B. Side 124—34.

En anden Trusel var Ulvene, der dog formodentlig har huseret værre mod Dyrene i de løsgaaende Hjørde end mod de Vejfarende.

I et »Forslag om Hederne i Nørre-Jylland til Ager og Eng at optage« (1759) hedder det: »Hederne er opfyldte med Ulve, som skyvle sig i det høje Lyng og kan ikke fordrives, men gjør stor Skade paa Hjordene; jeg erindrer, at Ulvene i min Barndom gjorde saa stort Nederlag paa Kreaturerne, som gik i Alheden, at man agede de ihjelrevne Faar og Lam hjem i Læssetal. Ulvene samler sig undertiden i saa store Flokke, at de Rejsende maa frygte for dem; de forjager tit Hyrderne fra Hjordene og gjør stor Skade«¹⁾. Fra samme Tid (1757) er en Skrivelse til Rentekamret, hvor to Mænd anmoder om Lov til at bebygge et Stykke af Randbøl Hede bl. a. paa den Betingelse, »at hver Indbygger maatte tillades at holde en god stor og stærk Hund, et godt Skyde-Gevær og andet skarp Gevær for Stratenrøveri og at hade Ulve og Ræve med, hvilke udi disse Udørkener findes i Mangfoldighed.« — At Ulvene blev ved med at true Hjordene paa Alheden endnu en Tid efter, at Kolonisationen var kommen istand, ses af en Skrivelse fra den tidligere Kolonisations-Embedsmand H. Stiwitz²⁾ angaaende nogle Schæferier, som han ønsker oprettede (1764); han skriver: »Men hvad der af alle Ting synes at kunne være Schæferierne mest skadelig og hinderlig i en lykkelig Fremgang, er de mange Røv-Dyr og blandt dem egentlig Ulvene, som for nærværende Tid er i Tyskland saa usædvanlige som næsten Bjørne i Danmark. Dette Utøy hvormed de jyske Heder temmelig ere besatte, gjør stor

¹⁾ Oeconomisk Magazin, III, (1759), S. 99—100. Artiklens Forfatter er Theologen Søren Testrup, senere Kasserer ved Alhedekolonien, død 1764.

²⁾ Henning Stiwitz, »Laquei hos Enkedronningen«.

Skade, og i min Tid (Ϸ: ca. 1760) besøgte de allerede Foldene midt i Byen Frederikshede; dog skulde jeg tro, at et Par gode danske Hunde, som Hyrden om Dagen sammenkøbt skulde føre hos sig, men om Natten lade løs, noksom skulde være istand til at afholde disse ubudne Gjæster og gjøre deres Foretagender til Intet. I hvor det gik, kunde Hyrderne ogsaa blive tillagte en Nattevagt, som de tydske Bønder holder, naar de befrygter, at deres fede Beder dem kunde blive frastjaalne.«

Alheden var som saa meget andet øde Jord Kongens Ejendom, og fra Arilds Tid havde den tilhørt den kongelige Vildtbane; hvor dens Grænser gik, vidste man ikke saa lige, mod vest naede den dog nok Karup Aa; inde i Lyngen stod der hist og her en Pæl, der skulde vise Skjellet mellem de fattige Bønder og de kongelige Dyr; i 1738 hedder det, at disse Pæle er blevne flyttede tre Gange. Kongens Opsynsmand boede i Ved hoved.¹⁾ Kongen kom selvfølgelig sjælden eller aldrig til disse afsides Egne. Kun én Gang hører vi noget om Vildtbanens Dyr paa Alheden, det er umiddelbart efter Svenskekrigen; da indberettes der af hin Kommission, der er nedsat til Undersøgelse af den Skade, som Svenskerne (1658) har gjort i Jylland: »Kongelig Majestæts Vildtbane belagende, saa have vi haft Dyrvogteren for os med andre Dannemænd ved Vildtbanen boendes, hvilke alle den med Flid bekræftede at have igjennemset og da ialt ikke kunde tælle mere end tredive Stykker Raadyr og sex store Dyr, og derhos berettede, at formedelst de Brandenburgeres idelige Jagen med mangfoldige Hunde tillige, vilde Dyrene ikke endnu stille sig paa nogen visse Steder; saa dersom den (Ϸ: Vildtbanen) ikke i nogle Aar fik Forskaansel, blev den slet øde« (1661). — I 1744 var der et Forslag

¹⁾ I Davbjerg Sogn.

fremme om at sælge Kongens Jagt i Jylland, selvfølgelig da ogsaa Alhedens. Her klages over, at Ulve, Ræve og Rovfugle aves ikke tilstrækkeligt; fremdeles hedder det, at alt det Udbytte, Kongen har af Jagten i Jylland, er »nogle faa Rætter Mad og ellers aarlig nogle Stykker Vildtsvin, som med liden Besværing og Bekostning kan fremskaffes«. Her ankes over, at Almuen ikke paa sin egen Grund uden Skovriderens Tilladelse kan slaa saa meget som en Smule Lyng, idet det saa strax hedder, at sligt er til Skade for Vildtet.

Noget lignende havde ogsaa i det 17. Aarhundrede været Praxis paa Alheden, hvor Skovrideren paa Hald tog en Skilling dansk for hvert Lynglæs, som Bønderne i Mønsted hentede til deres Kalkovne; i 1698 indgik de da med en Klage til Kongen og bad om, at »de herefter allernaadigst maatte nyde denne Lyngslet uden Betaling, hvorimod de allerunderdanigst tilbyder sig at lade korte de 12 Sletdaler, som dem ellers aarlig efter Forordningen til 4 Portioner Ildebrand af Kassen skal gives.« Og Kongen opfyldte deres Bøn.

Imidlertid begyndte der at rejse sig Røster for den Anskuelse, at de store udstrakte Heder ogsaa maatte egne sig til andet end almindelig Kvægdrift og Lyngslet. Den første, der tager Ordet for Hedens rationelle Opdyrkning, er Regimentskvartermester Christoffer Falck, der 15. Marts 1723 sender Kongen en Skrivelse, hvori han gør udførligt Rede for, hvorledes han mener, Sagen bør gribes an. Hans Synspunkt kan samles deri, at Hedens Dyrkere bør være fri for alle Skatter i tyve Aar; desuden fri for Ægtkjørsel, for Indkvartering, for Militærtjeneste samt have Lov til at oprette Kroer paa de passende Steder, og der »brygge og brænde« afgiftsfri. Som Bevis for, at Heden udmærket lader sig dyrke, anfører Falck følgende:

»Ved Hagbroe i Haderup Sogn har Bromanden faaet allernaadigst Tilladelse at maa opbryde til Brug og Drift i Heden, og samme kan inden faa Aars Forløb bringe det i en meget god Stand, hvorvel han og har ejheller anden Gødning i Førstningen end Hedetørv, som brændes i Aske til at gøde Agermarken med.

Schaf-Huuset, som ligger i den store vide Hede i Sunds Sogn, hvoraf det og har faaet sit Navn, har begyndt først med nogle faa Faar og et lidet Hus, gjort af Tørv; er nu den bedste Gaard og Bygning og Drift i hele Sognet «¹⁾).

¹⁾ Her sigtes til den nuværende Hedegaard Skophus, om hvilken Hans de Hofman i sin Pjese »Samtale angaaende Hedernes Dyrkning og Forbedring i Jylland (Odense 1781) véd at berette følgende (S. 19): »I Randbøl Hede i Koldinghus Amt og ved Schophuset i Lundenes Amt fortæller gamle Folk at have hørt af deres Forældre, at Hr. Geert, Greve af Rantzau til Bredenburg [† 1627], som skal og have ejet Herningsholm, har haft to store Skeferier i disse tvende Heder, og vare indrettede paa den lyneborgske Maade; men i Krigens Tid 1659 blev samme øde, og ej siden igjen oprettet, saa at Ynglen er ganske udartet og meget ringe«. — Modelbogen fra Landmaalingen 1681—88 siger om Skophus, at dets Græsning bestaar i en vidtløftig Hede til 40 Høvder. — Den 5. Okt. 1755 faar Skophus Kroprivilegium mod en aarlig Afgift af 5 Rdl., dog paa den Betingelse, at Holstebroerne vedblivende som hidtil skal have Ret til at sælge Øl paa Markederne i Nærheden af Skophus (maaske »Lund Marked« sidst i September i det nærliggende Gjelleruplund; det varede 3 Dage).

I 1759, da Skophus endnu tilhører Herningsholm, holdes den af Ejeren fal for 8000 Rdl. plus en Justitsraadstitel; det er Regeringen, der tænker paa at købe den til de indvandrede Kolonister. Paa den Tid er det en Ejendom paa 226 Tdr. Hartk., deraf Hovedgaardstaxt 12 Td. 4 Skp., Kirketienden af Sunds Kirke 10¹/₂ Td. samt 201 Td. Bøndergods. Det hedder her om de 70 Beboere paa Skophus' Gods, at de klarer sig meget slet, »thi deres Strømpebinden forvolder, at Jorden løber i Lyng«, og de »vil ej dyrke mere Jord, end de knap kan føde sig af«.

Falck gjør Kongen opmærksom paa, at Amtmand Lund over Lundenes og Bøvling Amter er afgaaet ved Døden og Brigadier Eyffler udset til hans Eftermand; hvis Kongen nu vilde give ham (Falck) Embedet, vilde han forpligte sig til at tage sig varmt af Hedeopdyrkningen i Amterne; denne Henstilling tager Kongen tilsyneladende intet Hensyn til, men sender Falcks Forslag til Kaptajn Chr. Abraham Willarts, der i 1722 havde rejst i Jylland for at opmaale Ryttergodset; Willarts anbefaler Forslaget til Regeringens Bevaagenhed, bl. a. siger han, »at som jeg igjennem Hederne har rejst, hvor mange Steder paa 2—3 Mile ej findes et Hus, har jeg funden adskillige Pladser, som baade tjener til at dyrkes, hvorved og Engbund kan opelskes, tilligemed Bække og Kildevand ere, og derfor gjerne kan blive beboet« (16/4 1723).

Saa følger 26. Maj 1723 den kongelige Forordning »om Frihed for dem, som ville bygge og sig nedsætte i Heden i Jylland (særlig i Lundenes og Bøvling Amter)«; denne Forordning er kun en ordret Afskrift af Falcks Forslag; han udnævnes nu til Direktør for Hedeopdyrkningen, faar en Protokol at føre om alt, hvad der foregaar i Sagen, tilstaas Pas og to Bønderheste under sine Rejser derovre. Det ser nu ud til, at Falck nedsætter sig i Vejle; Foretagendet gaar yderst langsomt fra Haanden; paa hans Forespørgsler nu og da til Rentekamret svares der altid i en dyster og affejende Tone; oftest indskrænker man sig til at anmode ham om at holde sig

— J. N. Wilse, der berejste Hederne 1764, beskriver Skophus som en Bondegaard, hvis fire Længer danner et Indelukke. Her kommer hele Karavaner nordenfra med Heste og Vognlæs med røgede Aal og tørret Havfisk, og sønderfra kommer de »med Rekker af Hiul, Træskoe og lidt Alenkram, samt Humleførere, hvis Læs er som smaa Huse«. (Se: J. Nic. Wilse: Iagttagelser 5. Del (1798) S. 142—157.)

den kgl. Forordn. efterrettelig, intet videre; eller man svarer ham spydigt, at de »Friheder«, han spørger efter, har han jo selv foreslaaet; paa en Anmodning om at faa Befordringsfrihed ogsaa udenfor Lundenes og Bøvling Amter svares der med et rundt Afslag. — Saa gaar der et halvandet Aar, i hvilke man intet hører om ham, indtil han i Marts 1725 dukker op med et Forslag om, at der maa nedsættes en Kommission — bestaaende af to Mand — til Hedens Undersøgelse. »Jeg afvarter en naadig Bøn-høring og lever med Lif og Blod Deris kgl. Maj's aller-underdanigst tro Knegt og Tiener«. — Rentekammeret fraaader Kongen noget saadant, da det af Falcks — Tid efter anden — indkomne Rapporter »fornemmes, at der er ikkun ganske faa, som sig til dette Værk har villet engagere«. Kongen slutter sig til Kammerets Opfattelse (²⁶/₄ 1725). Dermed er Falck ude af Sagaen. — Ifølge senere Indberetninger er det i Bøvling Amt ikke lykkedes Falck at vinde mer end én Mand for Sagen; denne ene har i 1724 nedsat sig paa Heden i Vind Sogn og der bygget et lille Hus, som han uforknyt kalder Michelborg; det skulde efter Forordningens Ordlyd sættes i Skat 1744, men er efter Amtmandens Opgivelse »saa fattig og ringe baade paa Bygning, Avl og Besætning«, at man frygter for, ingen vil ha' det, naar »Frihederne« berøves det; saa faar det Skattefriheden forlænget til 1. Jan. 1750, da det skatsættes for 2 Skp. Hartkorn; men endda var det for tidligt; thi 1752 maa Regeringen allerede sætte det til Auktion som øde.

Efter Falcks store Fjasko har Regeringen Fred for Projektmagere i nogle Aar; men 1732 er der dog igjen én — en unavngiven — der peger paa Hederne i Jylland, hvoraf han kjender nogle, der er 14—16 Mile lange og 6—8 Mile brede, og som endda næppe har én eneste Beboer; der er ihvertfald i mange Heder

baade én og to Mil mellem Hytterne. Han er af den Formening, at der med Lethed kunde skabes Brød for mindst 1000 Familier alene paa Alheden; Vand kan sagtens faas; værre er det med Hø.¹⁾ — Kongen befaler sine jydskke Amtmænd, deriblandt Stiftamtmand Guldencrone i Viborg, nøjere at undersøge denne Sag. Det sker efter en passende Nølen, hvor efter man skaanselløst tager Livet af Forslaget med den Angivelse, at paa Alheden kan der allerhøjst leve 30—40 Familier og ikke 1000. — I 1735 er der et Par militære Herrer, Stürup og Folsach, der ønsker at give deres Besyv med i Hedespørgsmaalet; de anker over, at de omboende Lodsejere tilegner sig hele Alheden til deres Kvægdrifter, og det har de gjort i umindelige Tider. Men Regeringen burde bygge Huse i Hederne. »Til saadanne Huse skulde fornemmelig søges afdankede og permitterede Ryttere, Dragoner og Soldater, der i geworbener Regimenter eller Land-Militsen kunde have tjent, og hvoraf de fleste er som Inderste eller Omløbere, Landet og sig selv til Byrde og Besværing«. Det ser dog ud, som om Forslagsstillerne selv har frygtet for, at deres Plan kunde møde Modstand ogsaa hos andre end Regeringen, thi de skriver, at muligvis kunde Børnene »indplantes hos den blinde og bløde Almue den Frygt, at de ikke resolverede [sig] til deslige Stæders Antagelse, ja om det end skete, skulde vel mangan ugudelig Moder ved Opdragelsen contribuere til et skeef og krumpen Been eller andet Leede-Moeds u-christelige Forderfuelse, for der ved at søge dend Søn at beholde, hun ellers forud saa til Soldat at være destineret.«²⁾

Heller ikke dette Forslag fik naturligvis anden Skæbne end de foregaaende, og Sagen kom ikke ud af Stedet hverken hos Regeringen eller hos de faa private, der

1) Se Jydskke Missiver 28/7 1732.

2) Memorialer til Overkrigssekretariatet, 1735, Litra S.

søgte at dyrke Heden paa egen Haand. I en Indberetning fra Amterne om Agerdyrkningens Stilling (1736) hedder det om Viborg Amt, at Agerdyrkingen »kan ikke meget forbedres« der i Egnen; der er mer end Folk nok til Arbejdet. Det sker ikke saa sjældent, at en Bonde tager et Stykke Hedejord ind til Brug, »men fordi han er uformuend at continuere og at bringe samme Jord under Gjødning, bliver det siden liggende upløjet og saaledes paany begroer med Liung«. ¹⁾

Endnu et Par dødfødte Opdyrknings-Forslag skal omtales, før vi gaar over til Hedesagens næste Periode. Det ene er fra 1736 og hidrører fra en Kjøbenhavnner Carsten M. Bang, der imod et Vederlag af 1000 Rdl. tilbyder Regeringen at opbygge og dyrke 4 Bøndergaarde paa Alheden; han peger paa det gode Exempel, det vilde give for de omboende, og beder om fri Rejse derover. Regeringen bider dog heller ikke denne Gang paa Krogen. »Iøvrigt er det en Sag, som behøver nøjere Underretning og Overvejelse, hvad der med Alhedens Bebyggelse i Jylland kan være at foretage«. — Men Bang opgiver ikke derfor Ævret. I 1739 er han der igjen; denne Gang ønsker han et Stykke af Randbøl Hede, for der at kunne oprette et Schæferi; han anmoder atter Regeringen om smaa 1000 Rdl. til Sagens Fremme; og lidt Løn som Schæferiets Leder maa han jo da ogsaa ha'; de skal ikke komme til at fortryde det! — Regeringen forelægger Hans Majestæt Sagen: »At bebygge Hederne i Jylland, derom ere saa vel fra lang Tid af tilforn som og til dette Collegio adskillige og mange Forslage ind-

¹⁾ Det er bekjendt nok, at de, der har skrevet om Heden, har haft en Tilbøjelighed til at henlægge enhver Antydning af en Plovfure i Lyngskorpen til den store Pests Tid; var det ikke mere naturligt at søge slige Furers Oprindelse i disse en langt senere Tids spildte Opdyrkningsforsøg?

komne«. Der er derfor ingen Grund til at ta' større Hensyn til dette end til de tidligere, mener Rentekamret (^{28/6} 1739).

Den næste i Rækken er den løjerlige Proprietær til Frisholt Hans Rosborg; han kommer til Regeringen og fortæller, at han i henved 40 Aar har ejet Jordegods i Jylland og i den Tid skaffet Kongens Kasse betydelige Skatteindtægter. »Altsaa paa det jeg nu i min høje Alder samme mit med saa stor Møje og Arbejde istandbragte Jordegods med nogen Frihed og uskyldig Fornøjelse ligesaavel som andre mine Naboer kunde besidde«. — —, saa beder han om, at man vil tilstaa ham Assessor-Titlen eller i det mindste gjøre ham til Kammerraad. Til Gjengæld vil saa han paa egen Bekostning opdyrke saa stort et Stykke af den kgl. Alhede omkring Grønhøj, som svarer til en almindelig Bondegaard — »alene for at vise, det er Ting, som er gjørligt, endskjønt adskillige have begyndt at arbejde derpaa, men endnu ikke vides af nogen at være fuldført« (^{21/6} 1737). Der gaar et halvt Aars Tid, og Rosborg faar intet Svar; da gaar han til Kongen selv med en ny Memorial; idet han har frygtet for, at den »maatte komme under mine umilde Venners Øjne eller blive udtolket til min Prejudice — — — Eders kgl. Maj. maa allernaadigst tro mig, at min Beskrivelse bestaar i Sandhed: Som jeg haver Videnskaber om Landvæsenet, og det kan bevise sig selv, ifald det allernaadigst maa efter søges! Allernaadigste Konge, havde enhver af min Stand gjort dem lige Umage i Verden, kunde Eders kgl. Maj. allernaadigst være forsikrede, der fandtes ikke Lige til Danmarks Rige i hele Eropal! — — Lad være, jeg nu lever udi en høj Alder, saa er jeg (Gud være evig æret) frisk og stærk til min allernaadigste Konges Tjeneste og Landets Nytte, som ingen snart findes af min Alder! Skaberens den alvidende Guds Haand være hos Eders

kgl. Maj.^s retfærdige og barmhjærtige Haand!« — Trods alle disse skønne og følte Ord vilde den ejendommelige Handel dog ikke rigtig gaa i Lave. Det var øjensynligt, at Rosborg modarbejdedes af sine »umilde Venner«, de andre Jordrotter omkring Alheden. Stiftamtmanden har haft dem samlet allesammen ved Grønhøj ($\frac{12}{8}$ 1738), men det har ikke været muligt at opnaa Enighed om, hvor meget af Alheden, der var Kongens; det ser nærmest ud til, at enhver af de store Lodsejere anser det Hele for sit. Hvorfor Rosborg jamrer i en ny Skrivelse: »Da efterdi jeg haver gjort Bekostning paa jærnblesagne Plove, Jærnharrer, Bæster, Bøller¹⁾ Redskaber, Folk og Materialier, som er kommen mig paa en Haaben Udgifter« . . . saa haaber han dog rigtignok, at de gratificere ham »med den søgte Caracté«, da han saa vil opføre én eller to Bygninger til Manufakturernes Fremme og forsyne dem med Vand og Ejendom.

Det undrer ham meget, at Kongen ikke længere skulde eje noget af Alheden, saa meget mere som han ved, at Christian d. 5. i sin Tid tillod Bønderne i Mønsted at slaa Lyng derude til deres Kalkbrænding, en Rettighed »som jeg tror, de til denne Dag har haft ulast og upaaanket i alle Maader; men om samme Kongens Alhede siden er solgt fra Kronen, eller hvor den er afbleven, det ved jeg ikke«. — Men det hjalp altsammen intet. Alle Rosborgs »Bæster og Bøller«, saa mange de endogsaa var, formaaede under disse Forhold ikke at trække ham den saa stærkt attraaede »Karakter« iland, og Alheden laa fremdeles saa »øde«, som nogensinde.

I det næste Aarti ligger Hedesagen fuldstændig i Dvale, indtil 1750'erne atter blæser Liv i den. Hvem det er, som denne Gang opper Sagen, vides ikke, men

¹⁾ En Bøl ∅: en kastreter Tyr.

den 3dje Maj 1751 ordrer Frederik den 5te nedsat den Kommission, som Christoffer Falck i 1725 forgjæves havde foreslaaet; den kom til at bestaa af 3 Mand: Chr. Fr. Levetzau til Restrup, Borgmester Chr. Solberg i Aalborg og Regimentsskriver Niels Schelde fra Randers. Kommissionens Virksomhed skulde være begrænset til Alheden alene, og det der skulde undersøges var: 1) Jordens Beskaffenhed, 2) hvorvidt den lod sig bebygge, 3) paa hvilken Maade Bebyggelsen kunde foregaa, uden at de omboende mistede noget i deres Ret. Af de fremkomne Indberetninger ses det, at »Frihederne« fra 1723 ikke havde lokket én eneste Nybygger ud paa Alheden; derimod var der — foruden den alt oprettede Michelborg i Vind Sogn — bleven bygget paa Randbøl Hede: 3 Gaarde i Knorborg, hvis Skattefrihed udløb 1. Maj 1743, og 3 Gaarde i Østervig med Frihed til 1. Maj 1744 og 1. Maj 1746. Disse Ejendomme opslugtes senere af den store Randbølhede-Kolonisation i 1760'erne.

Efter nogle forberedende Møder paa Restrup og i Viborg begynder den nedsatte Tremands-Kommission d. 10. Juni 1751 sine Vandringer over Alheden; som Udgangspunkt vælges Karup Kirke, hvor Kommissionen træffer sammen med Herredsfogden for Lysgaard-Hids Herred, Jens Laasbye Lünow; forinden er der bleven udnævnt fire »af de ældste — dog stærke og rørige — vittigste og dog mest paalidelige Mænd af hvert Sogn ved Heden«; disse Mænd er tagne i Ed paa, at de vil give Kommissionen al Oplysning om Hedens Grænser, »uden ringeste Henseende til Vild eller Venskab, Had eller Fjendskab, Gunst eller Gave«. De tilgrænsende maa alle give Møde med en Arbejdskarl. Saadan skrider da nu Kommissionen i 23 Rejsedage fra Sogn til Sogn og forhører sig flittigt hos de gamle Edtagne. Karupmændene med den 66aarige Chr. Kjeldsen i Spidsen

siger, at »deres Agerland gik til Heden, men deres Tørvegrøft og Fædrift har de stedse haft i Heden, saalangt som de vilde, uden enten at forhindre andre Byers Beboere eller af andre bleven forhindret i saadan Brug; men Skjel vidste de ikke; dog har de mest dreven til den store Landevej, som gaar fra Skive til Knudstrup«. — Saa gik man over Engesedal til Aarestrup By, der ogsaa græssede og skar Tørv til Landevejen, »dog ikkun som Fællig oppe i Heden«. I Skræ — »Friedenreich paa Kjærsholm tilhørende« — havde de Græsningsret østen for Landevejen; de havde dog intet andet derfor »end gammel Brug og Hævd«; heller ikke Aunsbjærgmanden Steen Jørgensen havde andet Bevis.

I Karup spurgte man de gamle, »om de fra Heden nedfaldende Render og Dale alletider har været saa tørre og vandløse, som de nu forefindes? Svar: Nej, i forrige Tider har der været Vand Aaret igennem i de Dale, som nu er tørre; thi Vandet har Aar for Aar aftaget, men særdeles fra de Jordskjælv, som var for nogle Aar siden, da meget kjendelig Formindskelse skete«.

Af den udførlige Kommissionsberetning¹⁾ skal endnu fremdrages nogle Enkeltheder til Belysning af Alhedens daværende Topografi.

Det hedder saaledes: »Aarestrup Aa danner paa denne Kant [ø: mod Syd] Alhedens Grænse, ned til Karup Aa, som kommer fra Klod-Mølle; dog ligger Aarestrup og Karup Marker mellem Karup Aa og Heden; fra Aarestrupvad, hvor Landevejen gaar over den øverste Ende af bemeldte Aa, gjør Wiumdal Hedens Grænse til det Opkast i bemeldte

¹⁾ Kommissions Act over Alheden 1751 (indbundet i brunt Læder), 60 Sider (D. Exp. Prot. Nr. 22) tillige med et af Niels Schelde optaget Kort over »Alheden med paagrænsende Byer og Stæder«. (Rentekamrets Expeditionsprotokol ³⁰/₁₁ 1751 Nr. 97). Rigsarkivet.

Dal, som er Skjel imellem Vildtbanen og Wium Bys Hede; derfra i Nord til Stendal, hvor en lignende Opkast afgrænser Vildtbanen; derfra til [Øster] Sjørup Mark og vestenom Byen til Vildtbanepælen til Norden for Sjørup«. — Sjørup, Bisballe og Testrup havde Kvægdrift fra Storstuehøjen i Sønder til Sallingbohøj i Nord; mod Vest dannede Landevejen Grænsen. Om Ejerne af Fallesgaarde og Fløjgaard nemlig »Jomfru Reenberg og hendes Søster« hedder det, at de gjør Fordring paa Heden lige til Horsrøgelhøj vest for Skive Landevej. Hertil bemærker Kommissionen, at skulde alle have af Heden i samme Forhold, blev der for lidt til Lodsjerne og intet til Kongen. — Om de to Ejendomme hedder det: at Fløjgaard har en Vanddam¹⁾, men Fallesgaarde »derimod har hverken Brønde, Væld, flydende eller staaende Vande, men maa hente det [ved Fløjgaards Dam] paa Vogne til Folk og Kreaturer, uden hvad der kan samles af Regn og Sne«. — Om de topografiske Forhold paa Vestsiden af Alheden hen ad Resen til hedder det: »Vildtbanens itzige Grænse paa denne Side er hverken med Pæle, Stene, Grøfter eller andet Mærke betegnet, men Skovrideren beretter, at Karup Aa nuomstunder

1) Om Fløjgaards Vanddam fortæller en anden Hederejsende — Kaptejn Ludv. v. Kahlen — 1754, at samme Dam oprindelig var saa dyb, at man kunde svømme en Hest i den; nu er den derimod ruineret og tør; det hændte nemlig, at en Mand, der huggede et Hul i Isdammen, tabte sin Øxe i Vandet. For senere at kunne finde den, drev han en Pæl ned i Dammen, men ødelagde derved dens Stensætning. Det samme gjorde Stedets Præst, som gjerne vilde have den Gjødning, som Vandingsdyrene i Aarenes Løb havde nedfældet paa Dammens Bund; til den Ende havde han ladet Dammen udøse; men nu taldt det ind med langvarig Tørke, saa Kalkforbindingen sprak i Basinets Bund, og Vandet udeblev for bestandig.

skal være Vildtbanens Grænser fra Karup forbi Rabes, Høgild, Over- og Nedertorp samt Resen By. Er det saa, da ses klarlig, at Vildtbanen i Landmaalingstiden [5: ca. 1688] har haft andre Grænser paa nordre og østre Side af disse Byer og Stæder; men at Vildtbanepælen i de Tider skulde have staaet paa Horsrøgelhøj, som Lods-ejerne ved denne Kommission har angivet, det kan ikke troes uden Bevis eller nøjere Oplysning«. — Forøvrigt er Kommissionen af den Mening, »at som paa Alheden ikke findes nogen Rudera af Bygninger end ikke saa meget som en Grundsten og heller furskaaren Jord, som paa mange andre Heder her i Jylland, og følgelig intet Tegn til Agerdyrkning i gammel Tid, saa har Heden for sin Ringhed og Mangel . . . lagt ubebyggt og udyrket, og den kgl. Vildtbane til Skanderborg og Silkeborg Lehne, som støder sammen, har strakt sig og endnu strækker til og over Alhede. Imidlertid har de paagjældende, som ventelig Tid efter anden har bebyggt Heden saa nær, som de kunde, benyttet sig af Grunden til Fædrift, Tørvegrøft og Lyngslet, samt ved Landmaalingen angivet sig dertil berettiget, og som det ikke var Matrikel-Kommissærernes Sag at undersøge nogens Rettighed, helst hvor ingen Modsigelse skete, saa er alle forbm. Byer og Gaarde blevne matrikulerede for den Fædrift og anden Brug i Heden, som de har vedkjendt sig og haft i rolig Besiddelse«. — Kommissionen formener, at det er Kongens Hensigt, at enhver skal beholde, hvad Matriklen tilsiger ham — »helst det vilde blive vanskeligt og tildels umuligt for itzige bona fide Possessores at søge Regres hos forrige Ejere, ja saadan Regres vilde for Karup, Aarestrup og en Del flere Stæder, som er solgt fra Kronen, retournere paa Deres Majestæts Kassa«. Men forholder det sig saaledes — »saa er ikke alene Udsiderne betagne, hvor Vand og Vælder findes, hvor der er noget Græs

og den tjenligste Hedejord til Agerdyrkning, følgelig hvor nogle Familier her og der kunde bygge og ernære sig, men der bliver endikke andet tilovers end alene Kongens Vildtbane i Alheden«. — Kun en Matrikel-Revision, foretagen af kyndige Folk, kan bringe for Lyset, hvad der retteligt tilhører Kongen som hans Andel; men om en saadan Revision er Omkostningerne værd, er en anden Sag. Thi vel maatte Heden i vaade Somre kunne give nogen Rug og Boghvede, hvis det ikke var dette, at den er saa opskaaret, »saa flaaet og flækket, at den blotte Sandbund er alene tilbage, og andre Stæder saa tynd Jord eller Tørvs skjold tilovers, at den ikke med Plov kunde vendes uden at opløje den røde grudede Sand«. — Fremdeles hedder det: »Paa Heden, som i Almindelighed er høj og jævn, findes mange Høje . . . men endskjønt samme anses at være sammenført i ældgamle hedenske Tider til Begravelser, ligesom der og i mange er funden Urner med Aske, saa er de dog af ringe og ufrugtbar Jord«. ¹⁾ »Der findes ogsaa en Del Dale, som løber op fra Udsiderne og tabes umærkeligt i Heden . . . men omendskjønt saadanne Dale i andre Heder mestendel er grønne og frugtbare, saa er dog disse fast overalt med Lyng begroede og lidet bedre end den høje Hede, undtagen i de nederste Ender, hvor der i nogle er smaa Væld og Vandrender med Græs ved Siderne, som er de Paagrænsendes Eng af ringe Betydenhed . . . Ellers er intet Grønt paa Heden undtagen nogle faa Steder, hvor der om Vinteren kan staa Vand, saa og ved Siderne af

¹⁾ Det er interessant, at man allerede dengang ved Undersøgelse af Gravhøjenes Bestanddele kunde konstatere, at Alheden i Oldtiden havde været lige saa ufrugtbar som senere. I vore Dage har samme Methode givet samme Resultat. Se Georg F. L. Sarauw: »Lyngheden i Oldtiden. Iagttagelser fra Gravhøje.« (Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1898.)

Skive Landevej, hvor Jorden arbejdes ved Vogne, som kjøre uden Vejen i ondt Føre.«

Kommissionen har heller ikke Tro til, at der kan skaffes Vand paa Heden. »Vel har en Vandkikker [Mogens Svenske], som vi førte med fra Aalborg, gjort sin Gisning, at der paa nogle Stedet kunde gøres Brønde paa 24, 26 til 28 Alen dybe; men vi tør end ikke forsikre om Vished.«¹⁾

Af Græsmangel har flere Gaardfolk i Karup ingen Heste, men pløjer med Stude og Køer; værre vilde det da gaa paa Heden, hvor der ingen Mulighed er for Eng. Heller kan der opdrives Ler til at rejse Bygninger af; hertil kommer, at »den eller de, som kom paa Heden at bo, var alle omkringboende i Vejen, thi istedetfor de nu kan lade deres Kreaturer gaa overalt, skulle de herefter holde sig paa deres eget og vogte baade for de gamle og de nye Naboers Grund. Deraf flyder, at alle vilde hade disse Nybyggere, gøre dem al mulig Fortræd og ikke lædske dennem med en Drik Vand, alt for at faa dennem udryddet, hvortil og det sidste kunde være nok, nemlig at nægte dennem Vand«²⁾.

¹⁾ Paa dette Punkt gav Fremtiden dog Vandkikkeren Ret og gjorde Kommissionens Tvivl tilskamme. Hans de Hofman siger, at Brøndene aldrig slog dem fejl: »Den dybeste Brønd var i Alheden paa 22 Alen, Vandet var overmaade let og godt og bedre end i de gode Egne«. (Se Hofman: Samtale ang. Hedernes Dyrkning [1781] Side 6).

²⁾ I denne sørgelige Spaadom fik Kommissionen Ret; de tyske Kolonister paa Alheden fik kun sure Dage hos de omboende Bønder. I en Indberetning af 6. Okt. 1765, forfattet af Alhede-Forvalteren Hans Kjærsgaard, hedder det: Ingen vil i denne strænge Tid borge Kolonisterne noget, ingen af Bønderne deromkring vil hjælpe dem for et Halmstraa, »efterdi enhver af Kolonisterne er baade i Almindelighed og i Særdeleshed Almuen odieuse uden i Tilfælde, at de udi Kjøb og Salg kan — om ikke al-

De tre Kommissionsherrer slutter med at hævde som deres Opfattelse, at »denne Hedes Bebyggelse for Deres Majestæts Regning er et Foretagende, hvoraf hverken kunne ventes Bestandighed eller Nytte.« Men vil Lodsjerne deromkring gjøre noget i Retning af Hedens Opdyrkning, er det kun godt; en Kro burde bygges ved Benslehøj, der hvor de to Landeveje skjærer hinanden. Enhver der frivillig vilde nedsætte sig i Heden, burde nyde Ladegaardsfrihed, og tillige Frihed for Tiende; efter 20 Aars Forløb kunde de da ilægges en Personel-Skat, halv saa stor som Mølleres eller Sædedegnes. — Kommissionsprotokollen sluttet paa Restrup 23. August 1751 og indsendes til Rentekamret sammen med Scheldes Kort over Alheden den 6. Sept. s. A.

Af denne Undersøgelse udspringer saa den kgl. Forordning af 30. Novbr. 1751, der dog bare er en Opfyldning af Falcks Forslag fra 1723. Om end de lovede »Friheder« denne Gang indrykkedes i de offentlige Tidender, var der til en Begyndelse yderst tyndt med Liebhave. En af de første, der meldte sig, var Fr. Schinkel paa Hald, der aldrig lod en Lejlighed gaa fra sig til

deles eller altid — bedrage dem, saa dog fordre ved alle Lejligheder saa godt som dobbelt Betaling af disse Fremmede, for hvad de dem maa afkøbe til Ophold, hvilket daglig Erfarenhed lærer og Kolonisterne saare har beklaget sig [over] fra første Tid af«. Det eneste, Bønderne deromkring er dem behjælpelige med, siger Kjærsgaard, er med at flygte; her staar de dem bi »af yderste Formue, thi de lurer og længes, at Kolonisterne vilde kuns blive urolige og gaa bort; alt for tvende Aarsager: 1) de mener derudover at blive fri for videre Kongerejser, 2) de forhaaber — sær Prangere — at gøre gode Profiter og Fordele ved disse Uroligheder, der alt sker om Natten; og i Løndom dels at købe alting let af Kolonisterne, dels at forbytte Besætningerne, Vogne, Plouge og andre Redskaber — —.«

at mele sin egen Kage¹⁾. Den 26. Januar 1753 skriver han et Brev til Kongen, hvori han dvæler udførligt ved den Kommission, der for nylig har undersøgt Alheden; hvad Resultatet af dens Undersøgelser har været, ved han ikke; men der er for ham ikke Tvivl om, at den jo har indberettet — »ligesom det i sig selv er, at denne Alhede for den første Del er en ringe og opgravet Ejendom, som ikke uden med største Møje og Arbejde kan bringes til Sæds Brug, men intet deraf ved nogen Midde til Engbund eller god Græsning.« — — Ikke desto mindre byder han Kongen 1000 Rdl. for hele Alheden, saa maa Kongen endda beholde Jagten i Vildtbanen. Kun beder Schinkel allerunderdanigst om at maatte nyde Jagtrettigheden paa sin egen »kompletterede Hovedgaard Hald, dens liden endels Mark og Ejendom, som med Skov og Jordskyld tilsammen ikkun er 23 Td. Hartk., beliggende alleryderst i Vildtbanen, for den største Del efter Vildtbanepælens sidste Omflytning, og siges tilforn at have været mindre medtaget, hvilket jeg nu ikke imod Deres Majestæt tør paastaa«. Det ligger ham især paa Hjærte at bevare den lille Skov omkring Hald, hvad der nu falder ham vanskeligt — »thi uden Skydgevær til en Frygt kan føres, undser sig ikke onde Mennesker, men som jeg har Exempel af, vover at overfalde og prygle dem, der skal have Opsigt med Skoven, som er den eneste Herlighed ved den liden magre Gaard, og naar Skoven er ruineret, er det saavel Deres Majestæts som min Skade«. — Det er da hans sikre Haab, at Hans Majestæt vil tage Hensyn til hans store Udgift og Møje, »baade nu og siden, samt først og sidst: alt for at opfylde Deres Majestæts allernaadigste Villie og Behag med

¹⁾ Om denne myndige og brutale Jorddrot og Landsdommer se mit Værk: St. St. Blichers Livstragedie II, 138—74.

Alhedens Bebyggelse og Dyrkning, saavidt mulig er, jeg Tid efter anden kan overkomme og bestride«.

Rentekamret svarer ham 7de Juli s. A. ret afsvalende, at om Alhedens Salg paa de Vilkaar kan der aldrig være Tale; vil han derimod opdyrke et Stykke Hede skal han bare henvende sig hos Amtmanden.

Et lignende Svar faar en Kjøbenhavner Joh. Georg Kleeflügel, der har staaet ved Regimentet i 17 $\frac{1}{2}$ Aar og nu (1753) anmoder Kongen om 500 Rdr. til Oprettelse af et Schæferi. — Af Folk, der paa egen Risiko gaar i Lag med Heden, hører vi kun om et Par; deraf er den ene Lillelund paa Sindinggaard ved Herning, der meddeler Rentekamret 3. April 1754, at han i denne Sommer har gjort Begyndelsen med at bygge et Hus paa Heden østenfor Abildtrup i Vordgod Sogn¹⁾. — Paa dette Tidspunkt var der dog ogsaa en anden Herremand ved Alheden, der tilbød Regeringen sin Hjælp til Fremme af Hedekulturen, og han har øjensynligt ment det betydeligt mere oprigtigt end Fr. Schinkel; vi sigter til Ejeren af Herningsholm, Krigsraad Hans Adolph Høeg (adlet 1757 under Navnet Hielmcrone).

Den 29. Juni 1755 skriver Høeg til Regeringen, at han har den største Lyst til at opdyrke noget af den store Hede, der strækker sig vestfor Karup Aa (den nuværende Kragshede), bare han kunde faa at vide, hvad hans Part er. »Men som ingen Skjelle findes, er den af alle Paagrænsende til fælles Fædrift bleven brugt.« Kun en Landmaaler-Forretning vilde kunne raade Bod

¹⁾ At denne Lillelund er en af de første hertillands, der anvendte Mergel paa sine Jorder (nemlig allerede 1759) ses af Oeconomisk Magazin IV. S. 65—66. Sml. S. 146—48. Merglen kaldes her for Jordmarv. — Se ogsaa Randers Avis, 1839, Nr. 116.

paa den herskende Forvirring og tildele enhver Sit. Han har ikke vovet at tilegne sig noget af den store Fællesmark. »Derimod have andre i denne vidtløftige Hede ej alene græsset sine egne Kreaturer, men endog for Betaling taget fra andre Stæder meget Kvæg til Græs, ikke ved Snese- men ved roode-Tal, hvoraf kan sluttes saavel Hedens vidtløftige Distance som Bonité, thi dersom Heden ikke var begavet med god Græsning, var ej nogen saa taabelig derudi at betinge Græs til noget Kvæg, langt mindre til staldfærdige Stude og derfor udgive Græsleje«.

Regeringen føler sig nu for hos de andre Lodsejere omkring nævnte Hede, men Høegs Forslag om at komme ud af de anarkiske Tilstande gennem en rationel Skelsætning møder hos dem alle den krasseste Modstand. Saaledes skriver Fr. Schinkel, den i Sagen stærkest implicerede og ham Høeg sigter til med Studene (8. Jan. 1756):

»Jeg kan vel sige, at jeg ikke forstaar, hvad den omrørte Ingenieur-Forretning over Heden skulde nytte til, og den, som har projekteret samme, har troligen ikke haft behøvende fuldkommen Begreb om Tingene. Udi Haderup Sogn i Neder Feldborg ejer jeg henved 22 Tdr. Hartk. foruden Grougaard, som er 7 Td. 2 Skp. 2 Fd. 2 Alb. Alt dette Hartkorn har Lod og Del samt Enge og Ejendom udi Simmelkjær, og sammengrænser besynderlig Grougaards Hede og Fædrifter indtil Schaaphus, Uhre, Kiøldwraae, Hessellund, Jegelund etc.; bemeldte Grougaard, som jeg for 3 Aars Tid siden paa 2den Auktion af Hans Majestæt kjøbte hel dyre, siden den var plat øde, har jeg med stor Møje ladet ganske af nye retvel forsvarlig opbygge, og saavel derpaa som [paa] de udyrkede Ejendommens Opbrydelse og Bedrifter samt allehaande Besætning bekostet henved 2000 Rdl., saa jeg nu haaber uden andres Hjælp at soutinere den Gaard og

dens Tilliggende¹⁾); og det var vel at ønske at flere, og dem der har bedre Vilkaar dertil end jeg, vilde sætte Hans Majestæts øde Gods i lige saa god Tilstand, da det vilde være til langt større Fordel end at opfinde noget Nyt, Hans Maj.s Cassa til unyttig Besværing og Udgift. Thi vilde jeg i saadan Henseende, om jeg kendte den Vedkommende, som har projekteret denne Hedebebyggelse, have ham rekommanderet at tilhandle sig Kongens øde Anpart i Hessellund, hvortil baade er Ager og Eng, som ikke findes paa Heden; og dersom han skulde behøve mere af det Slags, er mest i alle Amter noget øde Gods at bekomme, som i hvor ringe det end er, dog bedre end den sorte Hede kan importere sig«.

Da de andre Lodsejere indtog et lignende Standpunkt, faldt Høegs Plan bort af sig selv.

Mens en passende Lunkenhed saaledes kjendetegnede alle Bestræbelserne — baade det Offentliges og de Privates — hvad Hedens Kultivering angik, dukker der en

1) Grougaard er den nuværende Grove Præstegaard, som i 1735 ikke havde betalt sine kgl. Skatter i 2 Aar, hvorved den daværende Ejer Niels Svenningsen var kommen til at staa som Kongens Skyldner med en Restance paa 46 Rdl. 9 Sk. Da der ingen Udsigt var til Betaling, tildømtes Ejendommen Kongen 25. Novbr. 1735. Hvor fattigt det kunde staa til i saadan en Hedegaard ses deraf, at al Gaardens Indbo, Besætning og alt vurderes til 30 Rdl. 3 Mk. 8 Sk.; selve Stuehuset sættes nøjagtig til samme Sum. Intet Under da, at Gaardens Beboere kaldes for »nogle fattige og forarmede Folk«. I 1752 holder Regeringen den til Auktion sammen med andet Kron-gods; Grougaard kaldes her »dette øde og løngforgrodt Stæd«. Paa første Auktion kjøbtes Gaarden af Høeg til Herningsholm for 130 Rdl., men ved 2. Auktion 9. Jan. 1753, hvor Høeg ikke havde givet Møde, bliver den Schinkels Ejendom for 140 Rdl. — I det kgl. Skjøde af 2. Juli 1753 kaldes Ejeren af Hald fejlagtig for Morten Schinkel, og Grougaard siges at ligge i »Høgstrup Bye«.

Mand frem, som forfægter Hedens Opdyrkning med en enestaaende Energi, og som, da det ikke lykkes ham at overbevise Tiden paa anden Maade, tager fat paa Opgaven med de bare Næver og gaar i Plovfuren efter sine Stude i samfulde ti Aar og bliver saaledes Alhedens første Kolonist. Denne Mand, Kaptajn Ludewig von Kahlen¹⁾ — hvis Navn vel her for første Gang nævnes paa Tryk — fortjente visselig et Monument, om ikke for andet saa for sin enestaaende Energi.

Kahlen er født ca. Aar 1700²⁾ i Sachsen-Lauenburg, hvor hans Far efter alt at dømme var Godsforvalter; selv siger han at have deltaget i Landbrug til sit 20. Aar; saa lærer han sig Geometri og indgaar i Militærstanden. 12. Marts 1734 udnævnes han til Fændrik i Scholtens geworbene Infanteri-Regiment (senere kaldet det holstenske gew. Infanteri). Han gennemløber nu de militære Grader, bliver 1743 Premierløjtnant, 1755 Kaptejn. Men allerede før den sidste Udnævnelse har han søgt at henlede Regeringens Opmærksomhed paa sig ved i 1753 at indsende et »Versuch wie ein immerwährende Fond zu den Anbau derer Heiden in Jütland könne erhalten werden« — nemlig ved en Stempelafgift paa Spillekort; Planen er meget vidtløftig udredet, men vandt ingen Tilslutning. Samme Aar indsendte han til Regeringen en ny udførlig Redegørelse for sit Syn paa Hedens Opdyrkning: »Reflec-

1) Navnet staves ogsaa undertiden Kahlden. — I Skjoldborg Kirke fandtes tidligere en Gravsten over en Oberstløjtnant Erich Zacharias von Kahlen til Todbølle, død 1726, 79 Aar gl. Om han er af Slægten ved jeg ikke. (Se Foundationer og Gavebreve IV, S. 409).

2) I et Brev fra Kahlen til Amtmand Heinen (⁵/₈ 1759) siger han, at han er 55 Aar gl. altsaa født 1704, men i et senere Brev (⁵/₁₀ 1760) siger han, at han er 60 Aar gl. altsaa født 1700.

tion über der Anbau und Bewohnung derer Heyden in Jüytland«. Hovedsynspunktet er dette, at hver Mand i Landet burde paalægges en aarlig Afgift — en Hede-Groschen — for hvilken der paa Heden kunde bygges fire Bøndergaarde om Aaret; disse Gaardes Dyrkere burde hentes fra Meklenborg. Han skriver: »Jeg sætter min Ære i Pant paa, at aarlig mer end 40 af de adelige livegne Bønder echapperer med Hustru og Børn fra Hertugdømmet Meklenborg«.

Han raader Regeringen til at sende en Mand over paa Heden for at finde den bedste Plads til den første Gaards Anlæggelse; han gør nu et Rids af en Bondegaard; er den anlagt, kan man se hvad det har kostet og siden gaa videre. Kahlen slutter sine Reflektioner med følgende »Notandum. Ich raisonire wie ein Blinder von denen Farben, jedoch nicht so wie einer, der niemahlen Farben gesehen und blind geboren ist. Hätte ich die Gnade, diese Gegenden in Augenschein zu nehmen dürfen, so könnte genauer davon raisoniren. An zuverlässigen Relations fehlt es mir! Ich kann nun nictes anders als Ideen machen von einer Gegend, deren Gleichheit ich vielfältig anderswärts gesehen: ja woselbsten meine Eltern 25 Jahre gewohnt und ich bis in mein 20tes Jahr mit guten Erfolg habe cultiviren sehen nemlich nach diesen Maximes. Zudem habe [ich] in der Praxi Geometrica (der Zeit wie das Guth Woterschen im Fürstenthum Sachsen-Lauenburg auch einmahl gantz verändert ward) mich soviel geübet, alt zur Landwirtschaft erfordert wird.« — Disse Reflexioner bærer Paategningen »Citadelle Friedrichshafen 15. Decbr. 1753«.

Det nøgterne i Ludvig Kahlens Fremstilling tiltaler Regeringen saa stærkt, at man gennem Kammerjunker von Krogh tilstiller ham 200 Rdl. til en Hederejse (27. Maj 1754). Den 28. Maj tager han fra Kjøbenhavn

med Skib til Nødenes Færgested ved Mariagerfjord; nu gaar Rejsen videre fra Mariager til Viborg, tilfods til Jordbromølle, tilbage til Viborg; derfra med Bondevogn og en Karl paa en 30 Dages Kjørsel over Alheden; Tilbagereisen gaar med Skib fra Hobro til Rungsted, derfra til Hørsholm, Frederiksborg, Kjøbenhavn. Den 24de Septbr. har han tilendebragt Rejsen; den økonomiske Mand kan tiltrods for 4 Maaneders Fraværelse betale v. Krogh 40 Rdl. tilbage af de 200.

Som Resultatet af sine personlige Iagttagelser indsender han 30. Sept. 1754 sin »Allerunterthän. Rapport von der Situation einiger Heiden in Jütland und allerdemütigste Vorstellung deren Anbau und Peubelirung betreffend«. Det er et meget nøgternt Arbejde, der først giver en almindelig, men yderst farveløs Beskrivelse af Alheden; i Betydning staar dette Arbejde langt under den ovenfor citerede Kommissionsprotokol fra 1751. — Alheden vilde efter Kahlens Mening egne sig godt for Schæferier, »naar først Agerjorden var kommen i Kultur«. Intetsteds har han truffet Flyvesand i Alheden; Pil og Asp voxer i Mængde af sig selv flere Steder i Heden, og da der tidligere har voxet Eg ved Fallesgaarde, som Levningerne af Fallesgaards Skov endnu udviser, saa er der for Kahlen ingen Tvivl om, at Egen uden større Vanskelighed kunde bringes til Væxt igjen. — Han raader til at tilvejebringe Landmaalingsmaterialet fra det 17. Aarhundrede og forøvrigt nedramme Pæle mellem Lodsejerne og Kongens Alhede. Sluttelig tilraader han endnu engang kraftigt, at dyrke Heden ved Meklenborgere; som en Mand, der særlig egner sig til at tage sig af disse Folk, naar de omsider maatte komme her til Landet, nævner han Ejeren af Klode Mølle Ch. Schmidt, en energisk og velhavende Rektorsøn fra Aarhus. Kahlen er nu kommen til det Resultat, at en

Gaard til én Familie vilde koste nøjagtig 871 Rdl. at »etablere«. At Kahlen dog ogsaa har tænkt sig den Mulighed, at andre end just Meklenborgere kunde falde paa at dyrke Heden, derom vidner en Ytring som denne, at han haaber, der i Fyen eller Salling maatte være enkelte velhavende Bønder, som ønskede at se deres Børn frie og derfor vilde give dem Jord i Alheden; dette sidste Haab blev komplet beskæmmet, og hvad Meklenborgerne angik, viste det sig, da det kom til Stykket, at heller ikke de var nær saa begejstrede for Livet paa Heden, som den mærkelige Kaptejn. Thi endskjønt de Papirer, der skulde oplyse v. Kahlens yderligere Færd, for en stor Del er ødelagte, ved vi dog, at det lykkedes ham at realisere sin Idé saavidt, at han virkelig tre-fire Aar før den egentlige Kolonisation af Alheden fik nogle Meklenborgere herved om end til ringe Glæde for baade sig selv og dem. Herom hedder det i en Rentekammer-Skrivelse af 25. Juni 1765¹⁾: Da Kaptejn v. Kahlen blev Kongen »foreslagen som bequem at forskaffe nogle meklenborgske Bønder for med dem at gjøre en Prøve i Alheden, om den til brugbar Land kunde dyrkes, antog D. Maj. den 27. Maj 1755 denne von Kahlen, lod ham rejse til Meklenborg og af den kgl. Particulær-Casse fournere de behøvende Penge, og da han til Alheden bragte nogle Familier i en Bondegaard paa meklenborgsk Indretningsmaade, siden Kongens Hus kaldet, [lod han den] opbygge og med fornøden Besætning og Indbo indrette;²⁾ men disse Folk gjorde sig derefter opsætsige og

1) Dokumenter til kgl. Resolutioner til Rentekam. 1. Decb. 1765. Nr. 239.

2) I en Amtmandsskrivelse af 30. Juli 1755 til Herredsfogden i Fjends Herred hedder det om denne første Vaaning paa Alheden, at Kahlen har faaet Lov til at tage op af Kongens Hede et Stykke Jord, »af saa stor en étendue som han selv for godt

rejste til deres Fædreneland tilbage«. — Af en gammel Justitsprotokol ¹⁾ ses det, at disse Tyskere er ankomne til v. Kahlens Hus paa Alheden 11. Maj 1756; deres Tal nævnes ikke, men der tales om »den gamle tyske Mand og Konen«, og der hentydes til flere »Svigersønner«; de har tilsyneladende strax været misfornøjede med Stillingen, og et Par Ægtefolk Chr. Andersen Løxstrup og hans tysktalende Kone, Karen Pedersdatter, som Kahlen har haft gaende i Huset det sidste halve Aars Tid, ser ud til at holde Tvedragtens Ild vedlige. Allerede 25. Maj s. A. er det kommet saavidt, at Egnens Folk maa staa Vagt omkring Huset paa Alheden for at ikke Meklenborgerne skal løbe deres Vej. Ja at det er gaet til endnu større Yderligheder mellem disse Folk og Kaptejnen synes at fremgaa af følgende Skrivelse fra Moltke til Stiftamtmand v. Heinen (6/9 1756): . . . »Hvad de meklenborgske Familier angaar, da, siden de ej har Lyst at blive og bo der, og det ved deres Aretering er kommen til den Extremitet, at deres Gemytter er aigreret og deres Hjemvé derved og under andre derunder løbende Intriguer og Tilskyndelser styrket, saa holder jeg for bedst, at naar dem deres Forseelser og deres velfortjente Straf alvorlig er foreholdt de da kunde sættes paa fri Fod og tillades at rejse hjem eller sætte sig i Jylland eller andensteds hvor de lyster. Og paa det de ej Jylland, Slesvig og Holsten igjennem skal betle sig frem og decriere Landet eller Anstalterne til Hedens Dyrkelse, kunde hver Familie for sig foreholdes at man for deres Opsætsighed, Dovenskab og tagne Flugts

synes«. Han har allerede begyndt paa Tømmerets Tilhugning til den Gaard, som han agter at lade bygge »i Store Dahl ved Lille Jens' Vej og ved Vejen fra Resen til Viborg«. I Decbr. 1755 var Huset færdigbygget. »Kongens Hus« laa i Resen Sogn, Fjends Herred; nedbrudt omkr. 1900, gav for faa Aar siden Anledning til en vidtløftig Proces; nuværende Ejer Dalsgaard, Randers.

1) Fjends-Nørlyng Herreds, 1756 Fol. 409.

Skyld havde vaaren nødt til at arretere dem for at afvarte om de behørig vilde besinde og slaa i sig, og skjønnede paa den kgl. Naade, de store paa dem gjorde Depenser og den givne Lejlighed til deres Brøds Erhvervelse, mens som man af alle deres Idrætter noksom fornam, at de ej havde Lyst til Arbejde og Jordens retskafne Dyrkelse, hvoraf dog saa mange der i Egnen havde deres Føde og Udkomme, saa havde Deres kgl. Majestæter uanset de store paa dem gjorde Bekostninger af overvættens Naade til deres ydermere Beskæmmelse lagt Naade til Naade og ej alene bevilget, at de deres til Jylland bragte Sager, saavidt deraf reel er i Behold, maatte tage med sig igjen, mens endog hver Familie nyde til Rejsepenge 6 β , saasom hans kgl. Majestæt var altfor naadig end at taale i sit Rige misfornøjede Undersaatter.« — Umiddelbart efter denne Tor-dentale er Tyskerne sikkert bleven expederede ud af Landet; af en Skrivelse fra Amtmand Heinen til Regeringen 20. Novb. 1756 ses det, at Kaptejn v. Kahlen ihvertfald paa dette Tidspunkt er alene Ikke desto mindre har han dog faaet Tingene i god Stand. Heinen beretter, at Kahlen har begyndt »at indtage et Stykke Jord udi Alheden ungefæhr til Udsæd 10 Td. Land. For at gjøre Jorden møre havde han allerede besaaet samme med Boghvede og nu paany ladet den pløje og besaa med Rug. Han har og ved Stædet, hvor han har opbrudt Jorden, bygget et Hus, hvori han for nærværende Tid boer; ved Huset har han indtaget et lille Stykke Jord til en Frugthauge, og jeg har med egne Øjne set Jordstykket af Hvideroer, Gulerødder og andre Madurter, som i sidste Sommer dér er voxet, hvilke have været af saa fuldkommen Væxt og Modenhed, at de have kunnet passere for at have voxet i en velcultiveret Hauge. Vandet ved Stædet er og af den Duelighed, at det endog med Begjærlighed kan drikkes; med et Ord at sige: alleting giver Apparence til et godt

Udfald; og endskjønt der vel allerede i den korte Tid han dermed har været i Drift haver mødt saadanne Omstændigheder, som vel dersom Deres kgl. Majestæt ej havde rakt Haanden, kunde have gjort Skaar i Væxten, tør man dog med god Assurance promittere en god Ende, naar det fornødne til Værkets fuldkomne Drift ej standser«. — Og nu fremkommer Amtmanden med en Række Forslag, der vilde have gjort von Kahlen til omtrent enevældig Hersker paa Alheden; ingen skulde saaledes uden v. Kahlens Billigelse have Lov til Fædrift, til Lyngslet eller Tørveskjær i Heden; men det var dog mere end Rente-kamret turde indgaa paa; derimod foreslaar det Kongen at lade nedsætte en Landmaalingskommission, hvad Kongen bifalder den 15. Marts 1757 og én af de 3 Ingenieurer ved denne Kommission bliver Kaptejn v. Kahlen med en aarlig Godtgjørelse af 133 Rdl. — Amtmand Heinen vedbliver at være Kahlens bedste Støtte, og gjentagende taler han i sine Indberetninger om »den nidkjære og redelige Kaptejn v. Kahlen« og den Betydning, hans Arbejde har haft for Hededyrkningen, »og som avindssyge og egenyttige Folk endog maa selv tilstaa at være større, end man i saa kort Tid kunde have ventet sig« (³⁰/₈ 1759).

Det vilde have været en interessant psykologisk Opgave at blotte de Aarsager, der saa uimodstaaeligt havde drevet denne Mand med det adelige Navn og den militære Løbebane bort fra de slagne Veje og ud i denne milevide menneskeforladte Lynghede til Ørkenensomhed og Savn og tungt legemligt Arbejde. Men Kilderne rinder for sparsomt til at yde en historisk Afhjemling. I min Barndom, da det hvide »Kongenshus« endnu laa der paa den høje brede Bakke med store vidtstrakte Lyngsletter mellem sig og Omverdenen, gik det Sagn omkring i Landsbyerne, at dette Hus var bygget »af én, der var bleven forvist af Kongen, for det han skulde have

gjort noget, han ikke maatte, ihvad det saa har været«. Men denne Forklaring har absolut intet reelt at holde sig til. — Kahlen selv har foruden de ovenfor citerede »Rapporter« kun efterladt sig nogle faa Skrivelser, deriblandt et kort Brev til Moltke, hvem han fortæller om Ejendommens Tilstand i det første Aar efter Nedsættelsen; her siger han, at de første udsaaede 5 Skpr. Rug er »Gott lob, so gut aufgelaufen als man es nur begehren kan, und stehet der selbe allbereits so ansehlich und schön als derer benachbahrten ihre Saat«. Paa enhver mulig Maade fortsættes der med ny Opbrækning af Heden »theils mit eigener Pflug, theils durch Pflügung vor Geld« (7/11 1756).

I Hans de Hoffmans Journal over Heden — som vi senere skal vende tilbage til — fortæller Forfatteren, at han 11. Juli 1757 sammen med en Række andre i Hedens Opdyrkning interesserede Herrer er kommen til det Sted, »hvor Hr. Captain von Kahlen bor; han har paa sædvanlig Maade, saavidt man kunde skjønne og se, ladet oprydde en Del Jord, hvilken Jord er ej nær af den Bonité som andensteds, hvilket bemeldte Hr. Captain med Villie skal have gjort for at vise, at endog det aller-sletteste Sted i Heden kunde dyrkes«. Hoffman taler nu især om Haven »med skikkelige Kycken-Urter, Frugt-træer, Ege- og Bøgetræer forsynet, som tegnede sig meget godt; derved var et Par Damme og oven for et Hus, 18 Alen høj og bred, indrettet paa mekel- og lyneborgsk Maade«. »Hr. Captain von Kahlen foreviste os vel alle-ting, som han nøje havde udspurgt og daglig opdaget«.

I en Afhandling — skrevet Aaret efter (1758)¹⁾ — nævnes Kaptejnens Ejendom som et glørværdigt Exempel paa Hededyrkingens Mulighed: »Da mange staa i den Tanke, at det som er gjørligt hos andre, er ikke muligt

1) Oeconomisk Magazin III (1759) S. 95.

hos os, saa har vi et indlandsk Bevis paa, at det er mere end gjørligt, at disse Heder kan blive dyrkede og frugtbringende, i den Gaard, som allerede er anlagt og i god Stand paa bemeldte Alhedes Nordvestside ved Seibæk; hvad Gaarden eller dens Beboere hedder, er mig ubevidst; men det ved jeg, at Manden som har optaget den, er en Fremmed, har med megen Fortræd i Begyndelsen, efterdi han ikke kunde faa nogen af de omkringboende til at drive sit Arbejde, men maatte forskrive Arbejdsfolk fra Tyskland, og dels med egne Penge (et rart Exempel af en Fremmed) sat den i saa god en Stand, som den nu findes«. Er det sket paa ét Sted, mener Forf., at det ogsaa maatte kunne gjøres andre Steder i Heden.

Saaledes er der ikke Tvivl om, at Ludvig Kahlens haandfaste Exempel har virket stærkt ansporende paa den senere Kolonisation. Men naar en moderne Hedeforsker i et tysk Tidsskrift¹⁾ af de ovenfor citerede Linjer har taget Anledning til at ytre, at Kahlen gjorde det Hele komplet paa egen Bekostning, saa maa der dog protesteres. Thi vi har jo set Regeringen forsyne ham med Penge baade til Rejser og Undersøgelser, desuden existerer der en af selve Kahlen underskreven Opgjørelse, der godtgjør, at han fra 1755—60 af Kongen har modtaget »zum Bau des Ahlheyde« ialt 1700 Rdl. deraf i det

¹⁾ Vi sigter her til en Artikel af Chr. Voigt i Zeitschrift f. Schleswig Holst. Lauenborgs Gesch. 26. B. (1896) S. 209—58 om den danske Regerings slesvig-holstenske Hede-Kolonisationer; her hedder det om Forordningen af 1751 S. 211: »Obgleich ein dementsprechender Aufruf in einheimischen und ausländischen Blättern veröffentlicht wurde, meldete sich nur ein Kolonist, ein Pfälzer (?), der sich einen Hof bei Seibech, Kirchspiels Dauberg im Nord-Westen der Ahlheide in Jütland, anlegte und ihr auf eigener Kosten und mit deutschen Dienstboten auf bewunderte Höhe brachte. Trotzdem folgte niemand diesem Beispiele (?).

første Treaar (1755—57) — vel mest til Husets Opbyggelse — 1208 Rdl. [Dokumentet bærer Paategningen »Königs Haus in der Ahlheyde $\frac{26}{8}$ 1761.]¹⁾ — Hertil kommer hans Aarsgage som Landmaaler — 130 Rdl. — der ogsaa maa betragtes som et Vederlag for hans Opdyrkningsbestræbelser.

Den 16. Okt. 1759 kom de første tyske Kolonister her til Landet — »9 Mand og et Muul-Esel« hedder det i de samtidige Beretninger. Den 24. Okt. s. A. førte Hoffman dem ud paa Heden, for at de kunde udvælge sig det Stykke, de syntes bedst om. Han førte dem ogsaa til Kahlen, viste dem hele Kongenshede og om Eftermiddagen Kahlens Hus og Ejendom og bad dem sige, »hvorledes de befandt disse Stæder«. Men Tyskerne forholdt sig tavse. — Man lod dem vide, at det var Amtmandens Vilje, at der skulde bo to tyske Familjer Vintren over hos Kaptejn Kahlen. Tyskerne holdt sig fremdeles tavse. »Hvad Senge til dennem angik, da var der vel to i Huset, hvoraf den ene brugtes til Hr. Kaptejn Kahlens Folk, og den anden til en Familje overlades for 2 Sk. pr. Nat«; da det saaledes havde vist sig vanskeligt at skaffe det nødvendigste til disse Folk — »saa havde man talt med den fra Kjøbenhavn sig her i Alheden etablerede Mand navnlig Christen Jensen, som har bygt sig et Hus ej langt fra Kaptejn Kahlen, om han for Betaling vilde se sig forsynet med nogle Victualier for til dennem at udsælge, hvilket man holdt for var baade det Bekvemmeste og nærmeste Middel til at hjælpe disse tvende Familjer, allerhelst da Manden (5: Chr. J.) kunde explicere sig paa Tysk«. — Tyskerne indtog be-

¹⁾ Se Indkomne Breve, 1761, Nr. 57. Rigsarkivet. — Ogsaa i en Amtsmændsskrivelse af $\frac{20}{8}$ 1767 tales der om Kongens Hus, der »med temmelig Bekostning for den kgl. Kasse er opbyggt«.

standig en haardnakket Tavshed, og man skred videre; men da de Dagen efter havde beset al Hedens Herlighed, havde gjort deres Valg langt øster paa i Havredalene og nu atter forelagdes det Spørgsmaal, om da ikke et Par af dem vilde tage til Takke hos Kahlen, da svarede de alle som med én Mund, at det vilde de nødigst af alt, thi det var jo $1\frac{1}{2}$ Mil fra den Jord, de skulde dyrke; desuden: »den Jord, hvor han boede, var af det sletteste; men bad indstændig, at de maatte forskaanes derfor, siden de ej vilde staa under hans Commando, men arbejde for dem selv og efter den Maade, de fandt bedst tjenligt til Jordens Dyrkning, hvoraf de siden skulde ernære sig«.

Kolonisterne har øjensynlig ikke yndet Kaptejnen; han har sikkert været en Enspændernatur, der ikke har været god at have det med. Derom vidner ogsaa et Dokument — en Art Konduite-Erklæring udstedt af hans Overordnede Oberst Otto v. Rantzau ($28\frac{1}{12}$ 1763); efter at det her er oplyst, at han er født i Sachsen-Lauenburg »von ordinaierer Extraction«, samt at han i ca. 30 Aar har staaet i Officerstanden, hedder det om hans »personelle Fortjenester«: »Han har lært Geometri og kan ganske godt anvendes til denne Metier, som han da ogsaa lige siden 1755 er bleven anvendt i Jylland af d. kgl. Rentekammer til at opmaale og selv bebygge øde Heder; hertil er han ogsaa bedre skikket end til Infanteri-Tjenesten, thi han er noget forvoxet og har heller ingen Gaver til at have Folk under sin Kommando. — — Paa hans Konduite er der intet at sige. — — Han er i Tjenesten en fortræffelig Theoretikus, men slet i det Praktiske og uden Gaver derfor; desuden er han brutal. — — Hans Sæder er hans Fødsel ganske convenable, nemlig ordinære og grove. — — Gode Egenskaber ved jeg ikke at tillægge ham synderlig af andet end at han er en meget

stærk Økonom, saa han endogsaa ekstravagerer til en overdreven Gjerrighed; »auch ist er eines malicieusen tückichen Gemüths, fertig allen Schaden zu thun aber keinen zu helfen«. — — Fordi han allerede er saa gammel og det altsammen har ligget i ham fra Ungdommen af, er der næppe nogen Forandring at haabe«. Man vægrer sig næsten ved at tro, at en saadan Erklæring kan stamme fra andre end én af hans personlige Fjender; vi har dog set, at Amtmand Heinen har en anden Opfattelse af denne ensomme Lyngbryder; hvordan det end forholder sig med hans »Gjerrighed«, saa har han sikkert ikke spundet Silke ved sine Forsøg paa at kultivere Alheden, som han forlod som en fattig udslidt Olding. I 1763 frasagde han sig »Kongens Hus« efter med sine egne Hænder at have opdyrket et ret vidtløftigt Stykke Land. Vi ved, at han havde Vanskelighed med at faa Folk; formodentlig er det hele da løbet sammen om ham; Ejendommen skal have været ude af Stil, da han fratraadte den; det besynderlige Hus med det store Over paa den høje Bakketind laa rigtig bekvemt for Vindens Slag og de skaanselløse Efteraarstorme; den næsten nye Bolig var allerede nær sit Fald. Omkring samme Tid begynder der at indgaa Klager over ham som Landmaaler; han er bleven gammel — og langsom i Vendingen; der er mere Skred i de yngres Arbejde. Allerede i 1763 foreslaar Kommissærerne at lade ham erstatte med en Hartmann. Regeringen haler dog Afskedigelsen ud et Par Aar endnu, men den 16. Febr. 1765 kommer den. Han drog nu til Kjøbenhavn, opholdt sig derpaa i nogen Tid hos sin Beskytter Amtmand Heinen, der nu boede paa Hollufgaard paa Fyen. ¹⁾ Den 2. April 1767 ansættes

¹⁾ Fra Kjøbenhavn skriver han til Heinen, at naar han bare ejede Rejsepenge vilde han drage over til ham -- for at prøve »wie

han som Chef for Garnisonskompagniet paa Fladstrand med 300 Rdl. i Lønning. Og i denne Virksomhed dør han den 2. Febr. 1774.¹⁾

De som fulgte efter ham som Ledere af Hedens Opdyrkning — Hans de Hoffman, Deichmann, Hans Kjærsgaard etc. — har forsøgt at ignorere hans Virksomhed eller nedstemme den til slet Ingenting, men den Ros skal han dog have, at han var den første, der lagde Haand paa Ploven derude, og det var paa hans Initiativ, at man omsider gik i Gang med Opmaalingen, uden hvilken Kolonisationen havde været en Umulighed; at man heller ikke paa »højere Steder« var klogere, end at det var Kahlen, som var Alhededyrkningens egentlige Ophav ses af en Ytring som Kongens Kabinetssekretær Esmarck lader medfølge Kaptejn Kahlens »udi Aarene 1753 og 1754 indgivne saakaldte Reflectioner og Rapporter angaaende de jyske Heders Bebyggelse og Peupelering, — hvilket formodentlig har været Anledning til at samme Heder ere blevne etablerede« (3. Juni 1771).

Vi skal nu korteligt gjøre Rede for hans efterladte Ejendom Kongenshus' senere Skæbne.

Vi har allerede set at Kahlen i 1757 havde faaet en Nabo Kjøbenhavneren Chr. Jensen, der sandsynligvis paa Kahlens Initiativ havde rejst sig et Hus paa Bakken ved Landevejen, kun nogle hundrede Skridt fra Kaptejnens eget. Paa et løst skitseret Kort fra 1760 kaldes Huset for »Krughaus«²⁾; maaske har det da

die Erbsen in Fühnen mit Butter schmecken — hier ist es mir sehr mager«.

1) Se Adresse Avisen 23/2 1774.

2) Paa samme Kort, hvor Kapt. Kahlens »Wohnung« er antydet hedder det lidt østligere, men dog nord for Stordalen: »hier wolte der H. Capt. v. Kahlen 12 Familien plaziren«; og atter sydvest for Grønhøj og Landevejen: »Hier wolte der H. Capt. Kahlen 12 Fam. plaziren« (18 Nov. 1760).

været Planen at lægge en Kro her, hvad de jo havde Lov til ifølge Forordningerne; selv kalder Chr. Jensen altid sit Hus for Aunsbjerg. Huset havde han i Modsætning til Kahlen bygget for egen Regning.¹⁾ Da nu Kaptejnen var bleven træt af at bødle med Kongens-Hus, meldte denne Chr. Jensen sig som Liebhaver, og forpagtede Ejendommen i 6 Aar mod en aarlig Afgift af 28 Rdl.²⁾ Kort efter — 31. Decbr. 1764 — holdes der Auktion over »Møblerne«, deriblandt ogsaa nogle Stude, paa Kongenshus; Salget indbringer den kgl. Chatol-Kasse 66 Rdl. 24 Sk. — Nu begynder Chr. Jensen da at ture med den vanskelige Ejendom. Det gaar langt fra glat for ham. De 28 Rdl. er ham langt over Haanden, især efter at han »ved den Hedebynde« — 4. Juni 1765 — er tilføjet »den store Fornærmelse« paa sin fattige Ejendom; skjønt han derefter tilstaas 10 Rdl.s Afslag i Forpagtningsafgiften, er han dog lige nær; han kan ikke betale denne Afgift; Chr. Jensen forstaar slet ikke at klare sig; han benytter enhver Lejlighed til at hyle, og Hedens Opsynsmænd forklager ham hos den høje Regering. Forvalter Hans Kjærsgaard skriver —

¹⁾ I en Skrivelse fra Amtmand Heinen til Moltke (17/10 1757) fortælles der om denne nye Mand Chr. Jensen: »Han [Kahlen] sagde mig ved samme Lejlighed [nemlig under et Besøg i Viborg], at en Borgermand, som ejede Hus og Gaard i Kjøbenhavn, havde meldt sig hos ham for at ville bygge, havde og allerede i det nye opbygte Hus (hvilket nogle have tillagt Navn af Avinds-Hus) etableret sig hos Hr. Kaptejnen og hidbragt en Hoben Mobilia af Kobber, Tin og Klæder etc. af Værdi over for 100 Rdl. . . . Denne nye Indbygger maatte man saa meget mere være omhyggelig for at understøtte, som han ikke alene er af temmelig god Formue og for det meste kan hjælpe sig selv, men endog fordi han er bekvem til saadant Arbejde, saasom han er Bonde fød og selv forstaar at drive sin Ploug.«

²⁾ Approberet 24. Marts 1764.

1768 — at han i 1766 sammen med fire andre naaede at faa Kolonisternes Ejendomme adskilte og skjelsatte; dog lykkedes det ikke at trække Grænserne mellem Kongens Alhede og Halds Amt, heller ikke mellem Frederikshøj og Chr. Jensen, »Forpagteren af Kongenshus, som har bygget sig dette Sted mellem Grønhøj og Kongenshus, blot to Bøsseskud fra dette sidste.« Kjærsgaard ved ikke, paa hvilke Vilkaar han har bygget det; kun saameget ved han, at han har lagt det paa Kongens Hede. Han tykkes, Kongen skulde afkjøbe Chr. Jensen dette Hus, for at det ikke vedblivende skal ligge i Vejen og avle Vrøvl og Processer.

Handlen er ogsaa bleven indledet; for Aaret efter fremkommer Chr. Jensen med sine Betingelser for Salget i følgende Skrivelse, der viser, at hvor flink han end har været til at »explicere sig« paa Tysk har han absolut ikke været nogen Troldmand i det Danske. Hans Hus, siger han, bestaar af 2 Længer . . . »og 10 fag i Wer. Huus er Sat af eege Tømmer, Ieg vil det gjerne austaa Til min Naadigste Konge For Det billigst ieg kand Mig med behi-elp, ville Hand af Naade gifue mig 2 Hundre rix Daaler da vel ieg dem anvende paa stedet om ieg motte be Holde Kongens Huus.« — — Han fortæller nu, at han sidste Aar ikke avlede den lagte Sæd. — — »Vilde Hans Konliig Maistet, gifue Mig den Naade at ieg motte brøyd det det Kongens Huus Neer og bøyd, et got-Huus der af. Huusset er forderfven af Vinden — Saa det vil skilles ad, og ieg ved Icke naar Vinden vil kuld kaaste det«. Han ber om at monne vederfares den Naade, at hans Børn maa faa Stedet efter ham, samt »Om der Motte Sættes skiæl imellem mig og grøn Hoysboy [ɔ: Grønhøj By] ieg for Blifuer de Høye Herrers underdanig Som skyldig tiener den 27. Juni aar 1769. Aunsberre, Chr. Jensen.«

Kjærsgaard foreslaar endnu engang, at Chr. Jensens Hus kjøbes og Kongens Hus nedbrydes: »thi naar det gaar — om Kongens Hus skulde blive til Bestandighed — ligger denne Chr. Jensen mellem samme og Friderichshøj til idelig Fortræd, Disputer og Anledning til Proces, saafremt der kommer en fremmed Beboer, — der alt sammen er Frugten af den gode Hr. Capitain Kahlens ubetænksomme Foranstaltninger i dette og mere.«

Handelen kom dog ikke istand denne Gang; det ser ikke ud til, Hans de Hoffman har været Sagen gunstig; han skriver (7. Juli 1769):

»Omendskjønt det saakaldte Kongens Hus i Alheden er af Capt. Kahlen opbyggt 1758¹⁾, førend vi fik Befaling om Alheden, og ingen Tid har haft dermed at forrette, saa haver vi dog ved vores Nærværelse i Alheden afvigte Aar beset samme store, brede og høje Hus, hvori ingen bor, og Vinden har næsten ruineret samme; og da den i Nærværelsen boende Chr. Jensen har forpagtet Ejendommen, som udløber til 1. Maj 1770, og vi har undersøgt, at han ej betaler sin Forpagtning af Jordens Afgrøde, men af at skjære Skotørv til Salling²⁾ og sælge samme« — — saa synes Hoffman, at Forpagtningsafgiften er altfor ringe mod den Skade, som Chr. Jensens Tørvegravning tilføjer Jorden; ihvertfald kan han ikke indse, hvorfor man justement rent og bar skulde forære Chr. Jensen Kongens Hus, da det, han dyrker af Heden, er af ingen Betydning.

1) Det er en af Hoffmans sædvanlige Fejlhuskninger; han har altsaa helt glemmt, at han selv var der den 11. Juli 1757 og nøje besaa Huset baade foruden og forinden.

2) Salling ligger en 4—5 Mile nordligere. Det har altid haft Mangel paa Ildebrændsel. I 1757 jamrer Amtmanden paa Krabbesholm over, at Salling ingen Heder eller Moser har: »Det er højst beklageligt, at der overalt er Mangel paa Heder.«

Istedetfor at købe Chr. Jensens Ejendom ønsker Regeringen at sælge Kongens Hus, og da nu Forpagningstiden er ved at løbe ud, søger den snu Chr. Jensen at redde Stumperne ved at fremstille to Mænd Anders Laurson og Anders Christensen af Rabes, der fortæller »at Hr. Capt. v. Kahlen da han boede i Kongens Hus havde udvist Chr. Jensen en Del Agre inde imellem Kongens Hus'es tilhørende Agre og Tofte, der skulde dyrkes og drives af Chr. Jensen, som han og efter deres Forklaring havde gjort, hvorudover Chr. Jensen forment, han samme som Ejendom tilkom og beholdt.«

Dette Vidnesbyrd kan dog ikke tages for gode Varer, men da Chr. Jensen ikke har andet Sted, han kan faa Vand »til egen og Kreaturers Ophold, end af en liden Hul i Dalen strax østen Resen-Viborg Vej« — — saa giver man ham en lille Toft omkring dette Hul — »alt for at have fri Drift og Fart til sin Vanding, som han stedse haft haver og behøver.«

Den 30. Sept. 1769 skrives der saa til Auktion over Kongenshus baade over »den store Waanings Huus« og »et ved samme forefindende Baghuus af 4 Fag, saa og i Almindelighed al den anselige opbrudte og i Brug førte Ejendom, item Heede-Jorden af betydelig Størrelse og skikkelig god Bonité.« Det tilslaaes Chr. Jensen for 312 Rdlr., endda han havde haft to Herremænd som medbydende; Baron Rosenkrantz' Bud var dog kun paa 195 Rdl. mens Schinkel paa Hald først standsede ved 304 Rdl. — Der tilstodes Chr. Jensen 15 Aars Skattefrihed. Endda har Livet sikkert været surt nok for ham. Det sidste, vi hører fra ham (5. Marts 1771), er et Hjertesuk over de sløje Tider — »da heri Landet er en utrolig Mangel paa Penge.« — Ja, der har aldrig været mange af dem paa Alheden, mindst i Huset med det majestætiske Navn. — Nu er Kongenshus kun en Grushob med et Par

forblæste Æbletræer ved Vejgrøften. Deres smaa, sure, ormstukne Frugter er et Symbol paa det Liv, der ventede alle den lynggroede Ejendoms fattige Dyrkere.

Men vi har endnu et Par Oplysninger at tilføje, før vi slutter denne Oversigt over det, som gik forud for de ca. 1000 tyske Bønders Indvandring paa den jydsk Lynghede.

I 1757 ved Mikkelsdagstide¹⁾ og i Oktober s. A. berejste den tyske Nationaløkonom Joh. Henr. Justi paa den danske Regerings Bekostning disse øde Egne. Justi var en rask Mand; han fo'r over Heden som en Brandstorm, og saasart han atter var vendt tilbage til Kjøbenhavn skrev han — vuptil! — en stor Afhandling om sine Iagttagelser, som han indsendte til Regeringen og siden lod trykke under Titlen: »Allerunterthänigste Gutachten wegen Anbauung der jütländischen Heiden« (1758)²⁾. — Og her er ingen smalle Steder. — Han begynder med en Anmærkning, hvori han siger, at han forrige Aar var bleven brugt til at undersøge Jordbundsforholdene paa den jydsk Hede, »und über deren Anbau mein Gutachten zu erstatten. Da aber, aller Wahrscheinlichkeit nach, aus diesem Anbau nichts werden wird, so glaube ich, dasz die Mittheilung dieses Gutachtens, welches

¹⁾ Se Danske Atlas 5. S. 874—77.

²⁾ Optoges bl. a. i hans Værk: Neue Wahrheiten, 12. Stück (1760), der findes paa Universitetsbibliotheket.

Det er forunderligt, at det tiltrods for ivrig Søgen paa Rigsarkivet ikke har været muligt at opdrive et eneste Dokument, hverken om denne Hede-Rejse eller andet Justi vedrørende, — saameget mere, som han selv i nævnte Afhandling henviser til sin allerunderdanigste »pro Memoria vom 16ten October a. p.« (1757). Senere siger han, at det var Kongen personlig, som sendte ham ud, men en af hans tyske Biografer siger, at han rejste paa Opfordring af Grev Bernstorff, der havde udbetalt ham en stor Sum derfor.

alles in sich enthält, was bey dieser Materie gesagt werden kann, der Welt bey andern dergleichen Endzwecken nützlich seyn wird!« — Hans Opfattelse er denne, at der bør tages kraftigt fat paa Opdyrkningen, hellere i Dag end i Morgen. Heden har Muld nok, Vand nok, kort sagt menneskelige Existensbetingelser i enhver Henseende.

Den omkringliggende forlængst opdyrkede Jord er ofte langt slettere end Heden, det har han forvisset sig om sammen med Mineralinspektør Birch. Det er en Selvfølge, at Opdyrkningen vil blive til Fordel for Kongen og Staten. »Wer daran zweifeln wollte, der müszte aller Vernunft und Einsicht beraubet seyn«. Og er der vel noget at betænke sig paa? Uden Blod og Krig kunde Kongen her gjøre den herligste Erobring. Heden paa denne Side af Limfjorden udgjør vel 200 □ Mile. »Es ist so gut, als wenn sie sich ein wichtiges Herzogthum neu erwürben«. — Han ruller med Millioner af Rigsdaler forbi Regeringens Næse: Sæt at man i Heden anbragte 10,000 Familier; naa, det vilde koste Hans Majestæt 1 Million Rdl. at give disse Husly. Lad dem saa have ti Friaar, og forlang derpaa af hver Familie 20 Rdl. aarlig; saa vil denne Million være indbetalt i Løbet af 5 Aar. — Er det dog ikke den simpleste Sag af Verden!

Jo, det var rigtignok noget andet end hvad den forsigtige Kahlen havde foreslaaet: at begynde paa én eneste Gaard med langskjæggede Meklenborgere og et Par gode jyske Trækstude og forøvrigt tage Udgifterne i Styrvolt ved Salg af Spillekort.

Saasart Justi havde sendt sin Afhandling til Regeringen susede han videre til Tyskland med Lyn og Torden i Frakkeskøderne ¹⁾. Danmark hørte aldrig mere til ham.

¹⁾ Denne mærkelige Mand var født i Sangerhausen i Thüringen 1720; han studerede Jura og blev Professor i Wien; kastede

At Justis raske Kolonisations-Luftspejlinger har gjort et stærkt Indtryk paa den danske Regering, ser vi af en senere Skrivelse fra Kolonikommisæreren Hans de Hoffman; i et gnavent Øjeblik skriver han til Rentekamret (^{21/12} 1770); »Jeg for min Part har haft to Aars møjsommeligt Arbejde med disse Kolonister og deres Conservation, og derved haft mangfoldige Rejse-Bekostninger ej alene ved at etablere dem, men endog lagt hele Maaneder om Sommeren som Kommissarius ved Opmaalingen paa egen Bekostning, uden at jeg, som er det højkongelige Rentekammer selv bekjendt, har beregnet mig én eneste Skilling enten for Bekostningen eller Umagen, alt for at se dette Koloni-Væsen conserveret, som blev den Tid indrettet efter Overbergraad v. Justis Plan, tværtimod min og øvrige Kommissariers Forestilling, som dog siden blev befunden at være den rigtigste

sig saa over Statsøkonomien og Naturfagene; blev »Bergrath«, og forsøgte at udvinde Sølv af Kalklagene ved Innaberg; selvfølgelig maatte dette mislykkes; Justi mistede nu sin Anseelse i Østrig; bad om sin Afsked og rejste til Tyskland. I Göttingen opnaaede han 1755 ny Ansættelse, men forfulgtes stadig af Ulykker dels paa Forfatterbanen dels inden Hjemmets fire Vægge. Saa drog han til Danmark og foretog sin Sviptur til Alheden; 1760 rejste han tilbage til Preussen og kom her i Kridthuset hos Frederik den store; men en Øjensvaghed udviklede sig efterhaanden til Blindhed; han blev pirrelig og uomgængelig og anklagede tilsidst én af Kongens Yndlinger for Underslæb; denne gjorde Gjengjæld ved at beskyldte Justi for det samme (1768). Man troede at have opdaget en Kassemangel hos ham, og Justi blev sat paa Küstrins Fæstning. Han forsvarede selv sin Sag for Retten, men midt under Processen døde han af et Hjerteslag 21. Juli 1771. — Hans Biografer tror paa hans Redelighed. Han har efterladt mange Værker. Hans Venner kalder ham Tysklands Buffon og Naturvidenskabens første Systematiker. I Nationaløkonomien var han en Tilhænger af Montesquieu, og Bondefrigjørelsen havde i ham sin første Talsmand i Tyskland.

og Rentekammeret siden forandrede og bevilgede, saa at jeg for min Part har forrettet ved disse Kolonisters Conservation alt hvad der staar i et Menneskes Magt.«

Omtrent samtidig med Justis Ankomst til Danmark havde der i Kjøbenhavn dannet sig et Slags Hedeselskab, hvis 120 Medlemmer havde sammenskudt en 1000 Rdl. til Hedeopdyrkingens Fremme. Som én af dette Selskabs Førere figurerer en snurrig Patron ved Navn Jørgen Andersen Schiøtt, der i nogle højkomiske og stærkt svulstige Forslag, snart paa Prosa og snart paa Rim, anraaber Kongen og Dronningen og næsten den ganske Verden om for Guds Skyld at tage sig af Hedens Opdyrkning. Hans Andragenders uendelige Række begynder med følgende skjønne Optakt (²⁵/₁ 1755): »Den særdeles naadige Forsorg, som Deres Majestæt bærer for sine Undersaatters Flor og Velstand, er saa kjendelig, at det allerenfoldigste Menneske lettelig kan se samme, hvorfor jeg billig kan kalde Deres Majestæt den Store Guds Skatkammer, hvorudi denne Store Skabere har nedlagt saa Stor Velsignelse, at der alle Tider uddeles Naade paa Naade til disse Rigers Indbyggere«. — Efter dette devote Rygknæk udkrammer Schiøtt frygtløs sine ferske Meninger om Hedens Kultivering. At Alheden indeholder rigeligt Drikkevand, søger han at godtgjøre ud fra Davids 104. Salme: »Gud lader Kilder opvælde i Dalene, at Vandet flyder hen igjennem Bjærgene, saa de vilde Dyr kan slycke deres Tørst«. — Dog raader han til at udsende en Mand, som kunde undersøge Drikkevandsforholdene paa Heden; en saadan Mand maatte være »en Fjende af et mageligt Levnet, da han maatte ikke undse sig for at tage sit Logement om Natten i Hederne for tidlig og sildig at give Agt paa Dampenes Opstigelse af Jorden, 1)

1) Deri synes der at være et Gran sund Fornuft; i den ofte citerede Artikel af Søren Testrup i *Oecon. Mag.* III (1759), hedder

saa og give Agt paa Dyrenes Gang, da man mulig ved disse Kreaturers Hjælp kunde uden Besværlighed vises det, man søgte efter.« I samme Stil er ogsaa hans øvrige Forslag. Selvfølgelig ignoreres de af Regeringen; men Schiøtt giver sig ikke; i alenlange forfærdelige Vers indfører han nu Alheden talende, og underskriver sig som den, der tidligere paa Prosa »har produceret sine allerunderdanigste Solide Tanker«. Og da det ikke vil gaa med Kongen, søger han at faa Indpas hos Dronningen; til dette Endemaal benytter han sig af følgende Ord hos Hoseas 2, 14: »Jeg vil lokke hende, jeg vil beede hende i Ørken, og der tale kierligen med hende«. — Saa følger en Art rimet Duet mellem Alheden og Sjælland, hvor den sidste gaar i Forbøn for den første. Allersidst følger et Kvad, hvori den jydsk Hede optræder som Gratulant paa Kongens Fødselsdag; det hører til det fornøjeligste af Serien; vi anfører nogle Vers:

— — — »O hafde jeg nu Kraft, som andre Lande haver,
med Kirker, Folk og Bye, og andre Naade Gaver,
 hvor skulde jeg min Pligt for Gud i Dag lad see,
 at 5te Friderich er sendt til os her need.

Den Præst, som af mit Skød fik daglig Opholds Føde,
han uforsømmet strax i Kirken skulde møde
 og der velsigne Gud for hand sit Dannemarck
 har prydet med saa goed og Naadig een Monarck.

det S. 105: »Gamle Bønder søger efter Vand paa saadan Maade: Om Sommer-Aftener, naar Dagen har været heed, lægge de sig ned paa Jorden og ser langs ud med Jord-Skorpens Flade, for at mærke, hvor Taagen, der da plejer at staa over de Steder, som i Grunden er sumpige, tykkest samles og staaer, der graver de og finder gemeenligen Vand.« -- Hele denne Artikel er vel værd at læse, da den paa flere Punkter vidner om sin Forfatters fortrolige Samleven med Naturen. Søren Testrup var theologisk Kandidat, født i Testrup lige op ad Alheden; blev Kasserer ved Alhedekolonisationen, skrev nogle Artikler i Oecon. Mag., men døde allerede 1763.

— — — Ja var der denne Dag paa mig en By oprettet,
de Folk, som bode der, vel og een Skaal opløttet
til Munden med den Sang: Vivat Kong Friderich,
hav Tack for denne Bye, vi af din Naade fik.«

— Vi kan heller ikke lade være endnu at anføre følgende Vers, der formodentlig er det første danske Forsøg i »Hede-Lyrik«:

»Jeg haver ført mig af min Vinter Sørge Kappe,
som jeg af Glæde har slidt ud i lutter Lappe,
anta'r min grønne Dragt, samt pudser mig nu op
med Knuppet Perlet Løv, paa min Lyng Grønne top.

Min Lærcke Musicant, i dag skal lad sig høre,
min Brock Fugl visselig skal og sin fløyte røre,
ia uhr og Agerhøns, skal Stemme i med dem
og giøre en Musick, saa det skal have Klem.

Saasnart Musicqven da i Luften hørdes Klinge
strax var min Parret Hiort alt færdig til at Springe
i Dansen med sin Hind, Skiøndt hun nu drægtig gaaer
og inden stakket tiid een lille unge faaer.«¹⁾

I Sommeren 1757 besluttede det ovennævnte kjøbenhavnske Hedeselskab at lade de jydskede Heder undersøge gennem fire af dets Medlemmer; blandt disse fire udvalgte var ogsaa Poeten Schiøtt, der allerede havde besøgt Heden omkring Viborg i Begyndelsen af 50'erne. Han maa vel omsider have vundet Kongens Øre for sine Ideer; ihvertfald befaler Majestæten de jydskede Autoriteter at tage sig af de fire Mænd og sørge for at de faar det fulde Udbytte af deres Rejse. Til Selskabets

¹⁾ Det er sikkert første Gang, at Jørg. Schiøtts »Lyrik« ser Lyset; derimod fandt nogle af hans »solide Tanker« i Prosa Anvendelse i *Oecon. Mag.* III, 113—24: »Om de i Jylland ødeliggende Hede-Markers Optagelse« — og vandt — mirabile dictu — Guldmedaille »saa god som 12 Ducater« (1759).

egentlige Fører udses den ofte nævnte Hans de Hoffman,¹⁾ og dette Valg faar Betydning derved, at han har efterladt en Dagbog over denne sin 10 Dages Vandring hen over Hederne og tillige en Plan over, hvorledes Koloniseringen efter hans Formening burde gribes an.

Da denne Mand senere udpegedes af Regeringen til at føre hele det store Kolonisationsforetagende ud i Livet, og da hans Værk ogsaa har Betydning i og for sig som et nøgtern og solidt Stykke Iagttagelse fra en Tid, hvor vi ellers ved saalidt om Hedens Topografi, optrykkes det her uforkortet.²⁾

¹⁾ Se Danske Atlas 5. B. S. 874—77.

²⁾ Manuskriptet findes paa Rigsarkivet i Pakken: Commissionsforretninger angaaende Hederne i Jylland 1757—66. — I en noget ændret Skikkelse har det været trykt engang tidligere, nemlig 1758 i et Værk, der udgaves af Hans de Hoffman: *Oeconomisk Journal*, S. 20—56. Dette Værk er nu sikkert en stor Sjældenhed; Artiklen bærer Overskriften: »Om Hederne i Jylland [indsendt af en ubekjendt Forfatter]«. Ogsaa et andet Værk om Heden har Hoffman udgivet, nemlig: »Samtale angaaende Hedernes Dyrkning og Forbedring i Jylland etc.« (Odense, 1781, 20 Sider), Kgl. Bibl.' Katalog 24 S. 54. Nyerup ved, at Hoffman er Forfatteren. — Se desuden Danske Atlas 4. B. 509—17; 5. B. 874—79.

Hans de Hoffman var født paa Skjerrildgaard ved Horsens 10. Juli 1713 og blev Student 1731. I tre Aar opholdt han sig ved Universiteterne i Leipzig og Leyden og vendte først hjem i 1737; nu blev han Sekretær i General-Landøkon. og Kommerce-Kollegiet. I 1745 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab og i 1756 udnævntes han til Justitsraad. Hans indgaaende Kjendskab til den jydsk Halvø og hans solide Indsigt i Økonomi og Landvæsen henledte tidligt de Styrendes Opmærksomhed paa ham; den 24. Novb. 1759 fik han Anmodning om sammen med Kancelliraad Deichmann i Fredericia, Kancelliraad Steen de Steensen til Aunsbjærg og Justitsraad

I. N. J.¹⁾ Journal om hederne.

Ao. 1757 den 9. July i Silkeborg og Dronningborg Amt. Paa landvejen fra Horsens til Wiborg forefant vi paa vores reise til Ahlheden og Randbøl hede følgende:

1. Uden for Wrads bye en vitløftig sande meere end en hafv miil lang og breed, hvor der formeenes for nogle 100 aar siden har været skov og samme til jern ertz-smeltning er forbrugt, og findes endnu rudera af en smelte ovn til jern ertz og slagger at omsmelte; af samme ertz findes endnu eendeel, hvoraf vi saae et støkke af 7 a 8 lpd. vægt, og er der over alt slig ertz, i synderlighed paa Engisvangmark, saa store, at de ey kand pløye derfor; og kalder bønderne det ahl. Om slig ertz kunde smeltes ved tørv, thi skove er der icke, kunde det blive profitable; den nærmeste købsted er Horsens 2¹/₂ miil derfra. —

Bemeldte Wrads sande er nu med flyve sand bedervet og ey kand hjælpes uden ved at saae Marehalm, og kunde

Hvas til Tviskloster at indtræde i Landmaalingskommissionen over de jyske Heder og samtidig skaffe Plads til 300 tyske Kolonister. I en Aarrække var han nu optaget af dette Arbejde. »Hvad Besværing det har været at faa disse fremmede Folk, som var komne fra adskillige Steder i Tyskland, sær fra Pfalz, til at dyrke Jorden og være rolige, er næppe at beskrive«, siger han i Danske Atlas, hvoraf det overdroges ham efter sin Svoger Pontoppidans Død at skrive de fire sidste Bind (1766—78). 1773 udnævntes han til Amtmand over Kolding Amt, i hvilket Embede han døde 3. Febr. 1793. — »Heede-Beboeren skal med Taknemmelighed erindre hans Navn, saa ofte han kaster sin Rug der hvor forhen den ufrugtbare Lyng herskede«, siger Lauritz Hasse i sin: »Liigtale over den uforglemmelige danske Mand Hr. Hans de Hoffman« (Fredericia, 1793), 19 S.

1) Formodentlig skal disse Begyndelsesbogstaver sige: In Nomine Jesu.

man see somme steder begynder at sammengroe af sig selv, saa det let kunde hielpes.¹⁾

2) I Them sogn lige over for Wrads sande ligger en stor hede med bakker, som skal være meget morred²⁾, og derover ey er i brug, synes at være en miils strækning.

3) *Harboe heede* begynder, naar *Wrads sande* slip-

1) Paa de ældste Kort hedder det her: Schadelig Sand; det bliver hos Joh. Mejer til det meningsløse: Sidelys sandt.

Om Flyvesand skriver Hoffmann i sit lille Værk »Samtale ang. Hedernes Dyrkning« (11—12): »Findes der ikke ogsaa Flyvesand i Hederne? Jo, desværre, norden for den Herregaard Timgaard, ved den Landsby Madum, har Flyvesandet borttaget fast hele Byens Mark og en stor Del af Heden. Ved Wrardt i Silkeborg Amt er en stor Del Mark borttaget af Flyvesandet, saa at de har gjort Gjærder over Gjærder ved en Bakke, at det ej skal komme videre. Ved Gunderupgaard i Mariager Amt i Strandby Sogn har Flyvesandet gjort mere end een Mil Skade, og efter Beretning skal være kommen af, at to Tyre stangedes, opkastede Sandet, derefter kom en stærk Storm, som gjorde et Hul i Sandet, og siden det var langt fra Byen, vidste ingen det, førend det havde udbredt sig overalt, og saaledes findes flere Steder i Landet.« Han beretter om en farlig Sandflugt for fire Aar siden (3: 1777), der tog sin Begyndelse fra Sandhold i Brande Sogn og spredte sig over flere Bymarker og ikke vilde la' sig dæmpe før Inspektør Schrøder »ved Flyvesandet i Sjælland« var kommen derover »og lærte Sognepræsten, den brave Hr. Clausen, dens Behandling, hvorefter Hovedkilden, hvorfra Flyvesandet kom, blev ved en Kommando af 20 Mand og 2 Underofficerer, foruden behøvende Vogne, stoppet saaledes, at 7040 Alen Agerreene 1½ Alen brede, blev belagt med Tørv og midt imellem samme lagt eller saadet Sandhavren, som saa tæt blev bestukken med Lyng, at Vinden ej kunde gjøre Skade, paa det at det kunde gro sammen; nu da Kilden er stoppet forsvinder efterhaanden det løse Sand, da det ingen Næring kan faa; imidlertid maa holdes Vagt, at ingen Kreaturer kommer dertil, for ej at oprykke Sandhavren.«

2) Morr kalder Bønden den brune, sure Mosebund med stærk vandholdig Overflade; formodentlig beslægtet med morsk, syrlig, sur af Raaddenskab.

per, hvor neden for ligger *Harboelund*, en liden skov; samme heede er vildbane og tilhører hans mayestet; heden er over $1\frac{1}{2}$ miil lang og $1\frac{1}{2}$ miil breed, og deri findes gandske faa eeneste steder, da dog jorden er af meget god bonite, og findes vand adskillige steder, ia endog en sø¹⁾, som løber forbi Engesvang ned til en broe kaldet *Hesselvad* ned imod Silkeborg kanten. *Seil*, en stor bondegaard, bygt som en herregaard, benytter sig af denne hede: men med hvad retlighed vides icke. — Vist er det, at den var virkelig værd at opbygge. — I bemeldte Harboe hede driver ogsaa de omliggende, nemlig *Sepstrup*, som hører til Seile, *Kolpen-sig* og *Porup* deres chreaturer; derved omkring ligger *Bryrup*, *Løvet* og *Synderdal* heder, hvor af de fleste er deels banker og bierge, men Harboe hede er gandske slet med ievn slet lyng og har ey mangel paa vand, og er Silkeborg mark et vidne til, hvad forsømmelser af jordens dyrkning kand forvolde, da den nu efterhaanden begroes med lyng. De bruger den maade: Ved Voldborgdags tider, naar de afbrender lyngen, at de graver af en plet sie jord nogle græs tørv gandske tynde, ungefehr saa store som en allen i rund deel, af disse tørv tager enhver een paa sin fork af dem, som ere sadte til at slucke ilden, bløder den i Vand, da de gaar runden om den distance, som de har foretaget sig og dæmper ilden, som gaar over deres mærche, derpaa lader de det ligge til et andet aar, da det ompløyes og saaes boghvede derudi; aaret efter skæres tørv med lyng paa — $\frac{3}{4}$ al. lang og $\frac{1}{2}$ allen breed, 2 tom tyk og opreises toe og toe sammen langs ageren; tørvene opvent og lyngene nedvendt; derpaa stickes ild ved den ende, hvor vinden bær paa, saa ligger asken fra den tiid til mickelsdag, da asken overspredes ald jorden, og derpaa nedpløyes, og saaes derefter rug, som bliver det allerbeste, derpaa saaes i samme

¹⁾ Almind Sø, staar der paa et skematisk Kortblad. Maaske nuværende Hummel Sø.

anden kiærv rug; derpaa boghvede; saa rug igien 3die gang; der efter hviler jorden i 12 aar, da der atter paa oven anførte maade forholdes med lyngen at afbrænde etc.

Hvor der er hvid mos i bonden med store lyng overgroed holdes for at være den beste jord. Den jord med gul mos og smaa lyng overgroed holdes ey for at være god.

Giedder og bucke burde reent afskaffes, og i det sted gode faar, da de kand nære sig vinter og sommer af lyngen.

Bier er og hedens herlighed, som drager Hønning af lyngens røde blomstere, som staar og florerer til langt ud paa efteraaet.

Følle kand de ey ret vel legge til for mangel paa høe.

Af kalve legges nogle faa til, og bliver magre opdragne af mangel paa smaae fodder af høe og haure.

Gies og svin holder de nogle faae.

Den 10. July.

4) Engeswang i samme amt. Paa den vestre side ved enden af Søren Pedersens gaard findes rudera af en kirke, som i den sorte pest er ødelagt; paa den nordre side er en stor plan, vel af en miils distence, som er en hede, der er lagt til byens gresning, men som dens strekning er meget stor, lige til Ikast sogn i Riiber stift, saa var det vel værd den blev nærmere undersøgt, siden jorden NB. er temmelig god.

Paa dend nordre side langs med byen er der en dal, hvori løber en aae fra øster til vester¹⁾, samme kommer fra Porup mose, flyder der forbi om ved Karup Kirke og siden gaar under Skive broe; og paa den nordre side af Engeswang flyder en stor Aae²⁾ som gaar ned til Klod Mølle og falder i foranførte Aae.

Neden for Engeswang østen for ligger en søe, kaldet Bolsøe³⁾.

Paa den højre side af Klodmølle ligger Graa mose, som er over een miil, ligger i Vennesløv sogn.

1) Karup Aa.

2) Skygge Aa.

3) 3: Bollingsø, udtørret.

Den 11. July.

5) I Dronningborg amt til Arringsvad, det øvrige i Halds amt.

Ahlheden.

Her mødte paa hr. stift befalingsmands vegne som amtmand over Halds amt¹⁾, hans fuldmægtig msr. Olesen, siden hand selv var i Fyen, som tilligemed mig cancelie raad de Hofmann til Skierildgaard, captein von Kahlen, nu boende i Ahl heden, msr. Steuben paa mineral inspecteur Birkes vegne²⁾, samt trende af de kiøbenhavnske interessenteres committerede, nemlig salpetter mester Hammer, sr. Jørgen Skøtt og sr. Mads Christensen Sinderup³⁾, samtlig begav dem ind ad kongens ahlhede ad den vey, som gaar til Seibæk, for at undersøge saavel ahlhedens jords bonite og beskaffenhed samt og om der findes vand med videre, og det saaledes som følger.

Ved Knudstrup markeskjel formeente de fleste, at Ahlheden skulde begynde, endskiønt andre fra Thorning-sogn formeente, at de har hid indtil haft hævd til græsning med deres fædrift i ahlheden, men hvorvidt dend ting befindes var ey vores sag at undersøge, alleene jordens bonite, hvilken var temmelig god og anseelig stor, lige til

a) *Arringsvad*, som er en skøn dyb dahl 3 a 400 Hundrede [!], ia flere faune i dens strækning, som gaar paa hver sin side af veyen *med rindendes vand* mit igennem⁴⁾, hvor med fordeel kunde anlegges 3 a 4 gaarde. Ja jorden var temmelig god med engbønd, tørv og leer, men de berettede, at de mænd i Arrestrup gjorde prætentation paa det meeste deraf, som dog icke i henseende til situationen synes

¹⁾ c: von Heinen.

²⁾ Birch besøgte Heden længere ud paa Sommeren s. A. i Følge med von Justi.

³⁾ Repræsentanter for det ovennævnte kbhske Hedeselskab.

⁴⁾ c: Aaresvad Aa (til Karup Aa).

at kunde være rimelig meere, end hvad paa venstre side af veyen kunde findes, men den lange strækning paa den høyre side af veyen synes efter formodning at maa være hans majestæts ahlhede, hvilket alt de dertil anbefalede¹⁾ faar at undersøge. Derfra er jordens beskaffenhed og bonite meget god, ia meget bedre end de ved Engesvang opbyggt heeder. Der findes og adskillige blomster, kaldet Orchis eller Saterionis, hvoraf man slutter der maa være vand. Af det opgravne jord her og der sees, at jorden var sort mullet 1¹/₂ quarteer dyb med gul leered sand under nedem, ia at end og heeden paa de fleste steder var med god græs sammenbunden.

b, *Lille Haversdahl*, hvor og kunde anlegges et par steder i dahlen, hvor der findes et slags græs, som kaldes Katskieg, saa at der vel formodentlig er vand, men formedelst steen, som var under de første lag iord, kunde boren icke gaa igiennem.

c, *Store Haverdahl*, *befindes vand*, iorden er god, *sort sandblendt, ia endog sort muldet iord*, og som der kand faaes vand adskillige steder, synes det, at der og kunde anlegges et par steder.

d, *Tredie Haversdal*, er iorden endnu temmelig god med et slags gule blomster, saa og et slags, Satyriones kaldet; synes og der kunde findes vand, men formedelst steen og gruus kunde man ey faa den 5 allen bore igiennem for at undersøge samme, dog er der god iord til agerdyrkning.

e, *Benzelhøy*, som over skiærer landeveien fra Ribe til Wiborg og landeveien ad Seibek til Skive, hvorinden aller-naadigst forordning 1751 melder, at der kunde *sættes et Kroe og nyde Privelegier*²⁾ med videre, der er en temme-

1) 3: Alhedens Landmaalingskommission, der havde været under Opsejling hele Sommeren 1757.

2) Den senere opbyggede Kro kom dog ikke til at ligge der, men noget

lig god ejendom, men siden det ligger noget høyt, vil det formodentlig graves dybere om at faa vand der end andensteds, dog synes det ey er umuelig der at forskaffe vand, naar tingen i verk settes.

f, Førend man kommer til *Grønhøi* befandtes mangfoldige af de saa kaldede *Espetræer, Vider og temmelig engbond*, hvor og nok kunde anlægges nogle gaarde, da ved *jordens* opgravning her og der befandtes den *var temmelig god*, men *vesten* for *Grønhøi* falder *jorden slettere*, og saa vit, som mand kunde fornemme lige til

f (1) *Floysgaardsdahl*, hvor hrr captain *von Kahlen boer*; hand har paa sædvanlig maade, saavit man kunde skjønne og se, ladet oprydde eendeel jord, hvilken jord er ey nær af den bonite, som andensteds, hvilket bemeldte hrr captein med villie skal have giort *for at viise, at end og det sletteste sted i heeden kunde dyrkes*.

Noget af jorden er vel besaaet, men formedelst mangel af giøde og de fornødne arbejdsfolk, var det ey kommen til fuldkommen Grøde, dog var *haven, som ligger ved huuset med skickelige kycken urler, frugt-træer, æge og bøge træer forsynet*, som tegnede sig meget got, derved var et par damme og oven for et hus *18 allen høj og breed indrettet paa mekel- og lyneborgsk maade; en liden fierding vey* derfra *ligger Seibek, hvor Ahlheden ender*, førend man kommer til samme. Og maa man da slutte, at ahlhedens lengde fra Knudstrup til Seibæk maa være næsten 3 miile lang; bredden vidste ingen at gjøre Forklaring om, men skal vildbahns pælene paa den eene side og Stabbilbacker paa den anden side af ahlheden gjøre skiel, maa hans kongl. maysts ahlhede være pptr. $1\frac{1}{2}$ miil eller meere breed. Hrr captain von Kahlen foreviiste os vel alle ting,

nordligere i Grønhøj, og den oprettedes først sent af Frygt for, at den skulde give Anledning til Svir og Uro blandt Kolonisterne.

som han nøye havde udsurt, og daglig opdaget, men hvorvit proprietairerne eller lods eierne tilhørte, og hvorvit hans mayest. tilhørte, vidste hand ey, men udi dend dertil anordnede commission vil afgjøres; dog er det merkeligt, at de derved værende fortalte, at de omliggende bønder tilegner sig græsningen i dahlene og paa de bedste steder i ahlheden, og de formeener, at hans mayest. tilhører alleene bakkerne, hvilket synes ubegribeligt, ia end og at *Resen* bye tilegnede sig gresningen paa den eene side lige til ahlvejen¹⁾, saa at intet blev tilbage til hans mayst. ahl heede, hvilket alt de dertil anordnede commissarier faar at undersøge. —

D. 12. July reiste vi fra Seibæk, forbi en vei, kaldet *Lille Jensis vey*, som kommer fra Seibek og Fløygaards dahl og gaar til *Karup*²⁾. Paa den høyre side ligger Resens hede og Seibeks hede efter beretning, og paa den venstre side hans kongl. maysts ahlheede.

g, Hvilket gaar ned til *Lundvad*³⁾, som er en skjøndal og kommer op fra ahlheeden icke langt fra Grønhøi, *der er meget skjønd vand*, som udspringer af *mange kilder fra ahlheden*; jordens bonite er vel *nogenledes god*, saa at *der vel kunde* anlegges et sted, men paa den anden side af dahlen kuns slet og maadelig, dog fandtes op paa bakkerne eller den *høye hede nogle damme*, som syntes at være gravede med menneskens hænder. Neden for ligger Rabbis mark, og endelig følger een slet plan, nemlig Høgel og *Karup marker*, som gaar til Stabbil backer, hvorfra ahlheden regnis; disse backer og den hele strækning forbi Karup lige ned til Bordings sogn berettes i gamle dage for nogle hundrede aar siden at have *været Skove*, siden der

1) 3: Skive—Kolding Landevj.

2) Over Rabes.

3) Det nuværende Resenfelde og Overhede øst for Resen By; gjenstrømmes af Resen Bæk.

er fundet mange store rødder af træer, hvilket og synes rimmeligt, men nu findes icke et eeniste træ.

Neden for Karup marker er *Aarestrup*, som forvolder, at dens indtagne marker gjør ahl heden smal paa det sted. Over alt, naar *Karup kirke* betragtes nu i henseende til forrige tiider da den var over 60 allen lang forsynet med et høyt taarn og Spiir over 100 allen høi, og nu allene findes det midterste af denne store kirke, *hvorudi den tiid kunde rommes den største kiøbsted meenighed*, og nu er det overblevne af kirken meere end stor nok til *en meenighed af 60 td. hartkorn* og faae gaarde¹⁾, saa maa dog ahlheden fordem været bebyggt, da man *finder mange opdæmmede og indkastede veye* igiennem ahlheden, hvor de i de dage maa have passeret til Karup kirke, hvoraf de fleste veye først bleve opdagede, da *ahlheden for 10 aar siden af vaade afbrændte*.

Sluttelig sees, at den sydvest side langs Stabbil backer befindes god lejlighed til at *plante skove af granne, ege, og bøgetræer med underskove af hessel og torn*, og er dette alt, hvad man af denne forretning og eftersyn har kundet udfinde.

6) Endnu blev efterseet *Knudstrup heede* og der observeret:

Ved Vallebek, 3 fierding vei fra Klodmølle, er toe gaarde, Raunholt og Sylle kaldet, i Thorning sogn. Denne hede er ellers en miils veys i kvadrat, som formenes at tilhøre ahlheden, jorden er af saadan beskaffenhed: *Et halv kvarter sort jord, derunder liger saa meget hviid sand, derunder rød sand og endelig under det røde sand fuldkommen god, sort jord*. End videre findes paa samme heede, 1¹/₂ fierding veys fra Klodmølle, toe damme, hvor i kand bekommes vand paa 3 a 4 allen; jorden er og af bedre bonite paa dette sted end det forrige fra Karup her-

¹⁾ Om denne berømte gamle Kirke se et fornylig offentliggjort Skrift: J. Vammen: Karup, dens Helligkilde og dens Kirke (Viborg 1905), 13 Sider.

til; paa denne hede er *opvoxen nogle tusinde espetræer*, som stedse ødelegges af mennesker og qvæg, tilligemed mangfoldige *eege stammer*. Paa oven anførte sidste sted, 1½ fierding vey fra Klodmølle kunde med fordel anlegges nogle gaarde.

*Randbølle*¹⁾ heede blev efterseet af os trende, Hammer, Skøtt og Sinderup, d. 14. og 15. July (medens Hofmann og Steuben har beseet de andre heder, som herefter vorder anført) og det saaledes som følger:

Fra Randbølle byes marker til Nørbøgs²⁾ marker er tilsyne over alt en lighed efter agre med mangfoldige store kampe steen, og noget her og der plette viis besaaet, lige til Østervigs tvende gaarde, som for 33 aar er opbygget i heden³⁾, hvilken Plads indtager 1½ miil. *Jorden er overalt beqvem til agerbrug*, som allerbest beviises med den skønne rug og boghvede, som Skiarup bymend, der hører under Engelsholm, har saaet i heden, og efter beretning skal samme byes mend have *besaaet samme jord i fiorten aar, uden derpaa at have anvendt nogen giødning*; paa samme plan findes leer og tilgang til brøndvand fra Østervig til Worbasse; hvor Præsten hrr Ewald boer, befandtes et *øde sted, gammel Fetting* kaldet, hvor grunden til en gammel kirke synes. En fierding vey fra Worbasse er ligeledes *et øde sted, Plauborre* kaldet, hvor grunden endnu laa kiendelig, hvorpaa nogle huuse havde staaet, tilligemed indheignet tofte med videre; til dette sted skal være overflødig tørveskiær i en mose samt høebond til 24 dages slet, samt jorden af god art, tilligemed leer og kampesten i overflødighed. En fierding veys norden for Gielberg befandtes og et øde sted, Goerom kaldet, hvor store grundsteene ligger til adskillige bygninger⁴⁾.

1) Her deler de 5 Mænd altsaa Undersøgelserne imellem sig.

2) Nørbæk i Egtved S.

3) c: 1724 se S. 365.

4) Alle disse øde Steder fortæller om Svenskernes Huseringer i 1658.

Ved dette sted findes alt, hvad som kunde henhøre til 1, 2 a 3 bøndergaarde. Sluttelig er det kiendelig, at de gaarde, som her og der over alt i Randbøll hede pletvis ere bygte, har, for ey at faae naboer, formodentlig røddet, pløyet og saaet hvor de vilde, saa at den ting vil først afgiøres, hvad enhver tilhører og hvad hans mayest. tilhører, førend der kand tenkes paa steder at opbygge, hvilket formodentlig icke det første aar er giørlig at tilveie bringe. Og er alt hvad af denne hedes examen kunde udledes af os underskrevne

Hamer, Skøtt, Sinderup.

Den 13. July. — I Bøuling amt tog vi (Hofman og Stubben) fra Karup til Skophuuset og derfra til Herningsholm; naar man kommer over Karup aae, kommer man ind i en hede — Kraghede eller Grosande hede kaldet, som gaar fra Kragssøe til Raunholt, og derfra til Hampen søe, kand udgiøre i lengden 4 a 6 miile, paa hvilken store hede alleene findes faae eeniste steder. Tvers over er den paa det sted, vi tog igiennem, nemlig fra Karup til Skophuuset¹⁾, som er 1¹/₂ miil, af *meget god bonite*, saa at der findes baade god jord og god hede-græsning; merkelig er det: at landsdommer Skinkel paa Hald, som er 3 a 4 miil derfra, har ladet opsætte en fold²⁾ og i heden græsser over 100 stude, paa fundament: at hand for 2 aar siden kiøbte et sted i denne hede, som dog skal være 5 fierding veys derfra³⁾, samt ey langt fra folden ladet oprydde noget jord,

1) Se S. 358.

2) Dette er sikkert den første Begyndelse til Gjedhuset, der i de senere Aar er bleven saa bekjendt ved den der indlogerede Fangekoloni. (Se ogsaa Jeppe Aakjærs »St. St. Bl.s Livstragedie« II, 190—93). Indtil Kolonisationen laa der nok et »Gjedhus« ved den nordøstre Rand af den nuværende Stendalgaards Plantage.

3) Her sigtes til Grøvgaard som Schinkel kjøber, ikke for 2 aar siden (1755), men 9 Jan. 1753. — Sml. S. 375.

hvorover den største lods eiere, krigsraad Høeg paa Herningholm finder sig fornærmet, og skal derom have klaget til rente cammeret¹⁾; samme krigsraad Høeg ønskede intet hellere, end at denne store hede maatte undersøges, og enhver bondegaards eiere udvises til græsning sit støkke efter landmaaling paa hoveders græsning, og tage det støkke, som laa bondegaarden nærmest beleilig, men at det øvrige skulde tilhøre hans mayest., som igien lod det inddele i bøndergaarde, forundte dertil opbyggeren en vis summa for hver gaard, som man paatog sig at opbygge, samt skiænkede de privilegier, som forord: 1751 tillader for dem, som opbygger heden. I det øvrige holt hand for

At hævð i heden ey skulde gielde videre, end hvad landmaalingen paa hoveders græsning og skielbreve tillader, hvilket og synes at være rettest. —

Dette er, hvad af mundtlig samtale med ham blev omtalt; ved denne leylighed saae vi paa Herningsholm, at bemeldte Høeg²⁾, som er den kyndigste proprietær i hede enen, har opfundet en maade at dyrke den murrede hede, som ellers hverken duer til græsning eller kornland, saaledes: *Hand lader med sin egen hovedgaards bæster oppløye aarlig et stocke af denne murrede hede med lyng og alt og sætte furene paa kanten, lader det saa lige til en anden Sommer, da hand tænder ild i furene, eftersom jorden er tørvagtig og begroet med smaa lyng, saa brænder den let til aske; derpaa ligger den til andet foraar, da hand pløyer den igien, og NB. overstrænter eller tont saar det heele stykke med kalkgrus af kalk-*

¹⁾ Ja, 29. Juni 1755. Se S. 373—74.

²⁾ Hans Adolph Høeg, født 1689, † 1773. Adledes under Navnet Hielmcrone 19. Aug. 1757. Hans Søn Marius v. H., (f. 1723, † 1793), fik Herningsholm efter ham.

ovne eller kirke- eller huus- kalkgruus. Derpaa saaer hand strax første gang hafre, anden gang rug og saa fremdeles, hvorefter han faar uforlignelig got korn, som vi begge saae prøver af, icke af et stöcke indtægt, men af nogle aars indtægter; siden ligger jorden eendeel aar og da lader han det ordentlig giöde, og saaledes fører den murrede hede, som aldrig har været brugt tilforn, enten til korn eller græsning, i god brug, hvilket er et beviis paa, at heden kand forbedris og opbygges, naar de rette methoder kunde opfindes.

Den 14. July. Fra Herningholm til Fedderholt bye¹⁾ med en aae²⁾, er over en miil, som er bebygget, men derfra ligger paa den høyre side *Knud mose* og paa den venstre side:

8) *Minhede*, som er af en temmelig strækning; bedre hen er

9) Paa den venstre side *Søebye hede*, som er $1\frac{1}{2}$ miil lang og over en miil breed, er *gandske öde*, og allene beboet af 3 smaa bøndergaarde.

10) Paa den høyre side af veyen i *Rind sogn* er af en miils distance *Hiortsballe hede*, hvori er *fyve sand* paa meere end en miils distance.

11) Venstre side *Aanborg hede*, en miil lang og een miil breed öde; siden kommer man forbi Holten, hvorved er en aae³⁾, og derfra til *Brand*, hvorved ey findes store heeder, men jorden er dog lidet beboet.

12) *Brand sogn i Colding huus amt* beliggende er vel fire miil i circumference, er og en stor deel hede, som naar lods eierne hver sit stk. var tildeelt, kunde der i Ulle-rup heede som er anseelig stor, opbygges nogle gaarde.

1) Fjederholt i Rind Sogn.

2) Herningsholm Aa (til Storaas).

3) Brande Aa (til Lønborgaa).

Den 15. July. Paa veyen derfra til Giufve, ey langt fra en liden herregaard kaldet Donnerup, ligger paa den venstre side af veyen en stor mose, kaldet

13. *Trold mosen*, som og synes kunde dyrkes. Paa den anden side,

14) I Rindgive sogn ligger en *forferdelig stor hede*, kaldet *Over- og Neder Simmel*, som de omkring liggende vel benytter sig af, men efter beretning ey skal tilhøre nogen. Denne heede burde nøyere at undersøges, da den er af stor strækning paa nogle miile.

Den 16de og 17de Julij.

15) *Randbøl hede*¹⁾. Denne hede er vel mere bebygget end man havde forestillet sig, dog har *hver sted en utroelig stor strækning*, nemlig Randbølle kirke og bye, Dallover, en oy i Ikier [!] sogn, Binneballe, en bye i Randbølle sogn, Lid en eeneste gaard, Vollen 2 gaarde, Spiarup, en bye, alle i Egtved sogn, disse har en utroelig stor etendue til deres gaarde. Røgbierre er toe gaarde i Randbølle sogn, hvorved er en deel flyve sand, Fetting, en bye i Worbasse sogn, Østervig, en gaard i samme sogn af stor strekning, Slau, en gaard, Knorborre, 2 gaarde begge i Worbasse sogn, Skrode [ɔ:Skøde], en gaard i Bekke sogn, Gilberg, fire selv eier bønder i Heinsvig sogn, som har een fast utrolig stor strekning af land til deres gaarde, nesten fem fierding veys i bredden og ligeledes i lengden, saa at de om aaret udfører 4 a 5000 læsz blandet giøde. Troldbierre beboes af 4re mænd i Heinvig sogn. Nebbel, en stor bye i Worbasse vogn, Donslund, tilforn en herregaard, nu 3 *bønder gaarde* i Worbasse sogn, Vætterup, en bye i Læborre sogn, Holled, en gaard i Worbasse sogn, Worbasse, en kirke bye, hvis marker er anseelig store, over en miil, og støder til Bekke mark, som er en stor

1) Hoffman har altsaa ikke villet slaa sig tiltaals med de andres Undersøgelse af dette Terrain.

kirke bye, men naar man kommer fra Worbasse til Bekke *ligger et stort kier* paa den høyre side, som er øde, men efter ald formodning kunde lettelig sættes i god stand til græs og høbierring. Fra Bekke paa landevejen til Randbøll synes vel at det er puur hede, og er nesten 3 store miil, men jorden er lagt til de nestliggende byer, og er da paa den høyre side, naar mand kører fra Bekke til Randbøll, følgende byer: Kragelund i Bekke sogn, Torsted i Egtved sogn, begge byer som tilegner sig heden til landeveyen, Skiøde, en gaard i heden til Bekke sogn, Togelund, en bye, Bøgvad, en bye; disse to byers marker løber op til landeveyen; Nørbek toe gaarde i Eg[t]ved sogn. Siden følger Lild, Bindeballe, Daldober, Randbøll, hvis marker løber op i heeden, følgelig for nærværende tiid er ey meere ved denne heede at giøre, førend hedernis Dyrkning bliver anderledes indrettet, end at lade de øde steder, der findes, opbygge, nemlig:

1) Et øde sted tilforn kaldet Faarhus, nu Faarstidam, der findes fuldkommen kiendetegn til en gaard og brønd med dam. Jorden er meget god, icke langt derfra findes 2 øde steder, som efter sigende skal have *været skovhuuse*, men paa den heele *store hede findes nu ingen skov*; bemelte faarehuus er beliggende ved Spiarup, Rodbjerg og Fetting marker. 2) Et øde sted Godrum kaldet, som har været indbyggt af fiire store huuse med fornøden vand, af eng og af agrene sees endnu kiendelig spor; dette tilegner sig de mænd i Gildberg da det dog er langt fra dem. 3) Et andet øde sted kaldet Plouborg, hvor kand sees rudera af fiire store huuse med bagovn, hvorved er en skøn eng, mens dens marke er øde. De Gildberg mænd tilegner sig samme, endskiønt de ligger tre fierding veys fra dem. 4) Imellem Spiarup og Fetting findes et lidet øde sted, kaldet gammel Fetting. 5) Norden for Nørbek er et øde sted, hvorpaa synes at have staaet adskillige bygninger, men jorden

deromkring tilegner de Spiarup mænd sig. Paa Bekke mark blev os sagt var toe øde steder, men vi kunde ey faae dem at see. — *Dersom disse 5 steder bleve for det første opbygte af saadanne beboere, som forstod at drive aufflelingen til gauns, skulde man vente, at enhverd gaard og bye, naar de saae udveie NB! til gresning og den øde jords dyrkning, at de skulde formeere dem og bygge toe og fleere steder paa denne jords strækning, hvor nu alleene en gaard forefindes, da heeden i gamle dage har været meere bebyggt, siden ved gamle Fetting endnu findes rudera af en øde kirke. Sluttelig er det kiendelig at de gaarde og byer, som her og der overalt i Randbøll hede pletviis ere anlagde og bygte, har for ey at faae naboer, formodentlig røddet og saaet hvor de vilde, saa at den ting vil først afgjøres, hvad enhver tilhører; hvilket dog ick vilde være til nytte eller kunde betale bekostningen, førend andre midler opfindes til at forskaffe hedeboerne græsning og jorden paa en anden maade dyrket, thi paa den maade, som de nu bruger, har de et stort arbeide og slæb og dog neppe kand fortjene brødet; men naar de saae, at et par af de øde steder kom i stand og bleve drevne paa den lüneborgiske maade eller brandenborgiske, vilde de efterfølge samme som oven er anført, hvilket er alt hvad vi paa denne reise har kundet udspørge.*

Randbølle d. 18. July 1757.

H. de Hoffman.

P. S. Jkke langt fra Randbøll kirke saae vi dend prægtige papiirs fabrique, som hører til Engelsholm, hvilken i fald den fick klude nok, kunde holde dobbelt saa mange Svenne, neml: 20 stk: da den er forsynet med overflødig vand og vel indrettet. Samme er med stor bekostning anlagt af hr. etats raad de Lichtenberg; ligeledes er ick langt derfra imod Haraldskier, som tilhører samme eiere, anlagt et

skøn kaabbersmeltning og jern fabrique, som nest det flensborgiske er det beste i Danmark og Holsteen, og som begge kand ingen tiid fattes vand, burde det i alle optænkelige maader soutineris, *det var at ønske, at hver kiøbsted i Jylland burde til en mand i byen selge deres klude, da fabriqueren giver 3 rda for centneret af hviide klude.*

Allerunderdanigst forslag, hvorledes heederne i Jylland efter nøyeste undersøgning best kunde opbygges; nemlig

hvorledes formeenes: at hederne kunde skiftes, at hans maysts anpart blev udlagt, fra de der værende lods eieres og hver sin part tildeelt.

1) De fleeste beraaber dem paa toe ting, a) at de har hævd i heeden, i følge lovens pag. 755¹⁾, og at deres skiøder tilholder een efter anden, at de skal nyde og bruge den ret de fra Arilds tid af har haft, b) at *landmaalingen tilholder, at enhver gaard har et vis antal høveders græsning i heden*, og da ingen veed, hvor stort stække heede jord behøves til et høveds græsning, saa bliver tingen umuelig for amtmanden og commissarierne at udviise hvad lods eierens anpart er af heden, og af hvad hans maysts anpart vil blive, med mindre hans kongl. mayst. finder for got ved et rescript allern. at befale følgende: — — at hævd i disse heeder icke i følge loven pag. 755 kand gielde, siden landet derved til ævig tiid vilde blive udørket, da hans mayst. allern: vil have landet opbyggt og beboet, at flere undsaatter kand ernære sig, hvorfor enhver lods eier skal i heeden udlegges saa stor et stk. jord til saa mange høveders græsning, som landmaalingen omformelder, og skal et stække hede til et høveds græsning for saa mange NB qvadrat all beregnes, hvilket stk. hede til disse høveders græsning

1) Maa være 756: »Hvis Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Ting, det beholder han etc.«

tages nærmest ved byen eller gaarden; det øvrige af heden udlegges til hans kongl. mayst., og saa snart enhver har faaet sit stk. hede til sin gaard, skal grendserne med skiel, steen og kull nedlægges og optegnes, dog haver nogen rigtig skielbrev, skal ham derefter sin anpart udviises.

2) At naar lods eierne i heden har faaet hver sin anpart, skal amtmanden ved commissarierne gjøre overslag, hvor mange byer og steder der paa det øvrige i heden kand anlægges.

Angaaende en fond til disse heders opbyggelse.

Om hans mayst. ved allern. rescript vilde bevilge en collect til hedernes opbyggelse, dog icke ved at sætte bæckener for kirke dørene eller at lade taulerne omgaae i kirken, hvorved liden capital vilde samles, men at i Kiøbenhavn i hver sogn maatte ombæres en bog, og at hans mayst. selv med heele hoffet deri vilde først tegne, og siden continueris i alle sognerne huus fra huus, at enhver efter sin formue deri vilde tegne, hvad hand giver; dernest at biskopperne i Danmark beordrer prousterne og de igien sogne præsterne, at hver præst i sit sogn ey alleene ved dermed at omgaae i kiøbstederne og paa landet hos proprietairier, præster og herredsfogder og alle formuende i sognet, men endog, at i de 4 jydske stifter, baade mand og qvinde kiøn i deres sogne, saa vel i kiøbstederne som paa landet, som er over 12 aar, til disse ahlheder at give hver 2 β , de fattige og dem som nyder almisse alleene undtagen, og da i Jylland noget nær er 300,000 mennesker, saa kand det alleene udgiøre over 6000 rdr., følgelig maae efter ald formodning denne collect over heele Danmark beløbe til 20000 rdr. og derover.

Hvor mange bønder gaarde der formeenes i de ved hosheftede kort¹⁾ anførte heeder, som udgiør

¹⁾ Et farvelagt, men tarvelig udført Kort ledsager de Afskrifter af Indberetningerne, som her meddeles. Kommissionens Rejserute er paa Kortet afsat som en Trekant, hvis Spidser er Skjerrildgaard, Scibæk og Bække.

imod 40 miile, for det første kunde opbygges paa de steder, som til hans mayst. bliver udlagt.

Ahlheden. NB. Dersom hans maysts anpart af ahlheden paa den østre Side imod Thorning og Fallingsgaarde skal regnes efter Vildbahne pælene, og paa dend vestre side efter Stabil backer, saa kunde følgende bøndergaarde der anlegges, hvilket dog ey kand viides, førend commissarierne har udlagt, hvad lods eierne, og hvad hans mayst. tilhører. I hvor om alting er, saa synes det nødvendigt, at det sted kaldet Arestrup paa 4 $\frac{1}{2}$ tønd hartkorn kjøbes af hans mayst. af eieren paa Aunsberg, siden det ligger saa got som mit udi hans maysts ahlhede, og vil giøre en hoben fortred, naar jorden til andre, som vil opbygge ahlheden, skal udlegges. Naar samme gaard blev kjøbt og hans mayst. fik saa meget af ahlheden som oven er meldet, kunde efter ald formodning følgende gaarde i ahlheden opbygges. — Arringsvad 4 gaarde, udi Haversdalene 4 gaarde, ved Benzelhøy een gaard, som tillige kunde holde kroe efter forordn. om ahlheden 1751. Førend man kommer til Grønhøy 4 gaarde, Fløyg[aa]rdsdahl den allereede bygte gaard, hvor captain Kahlen boer, ved Lundvad 2 gaarde, noget førend man kommer til Klodmølle ved toe damme 2 gaarde, *i alt 18 gaarde*; disse kunde anlegges saaledes, at en anseelig stor terrain udviises efter proportion af de gaarde, som skal bygges, paa det de kand have fuldkommen jord til agerland, græsbonden hede til græsning og fornøden ildning; denne terrain deeler de selv i mellem dem, saa de der over hver faar lige breede agre, og behøver samme ey at opmaales eller taxeris, førend naar de 20 aar er forbie, at de skal betale skatt, siden ingen endnu til visse kand vide jordens bonite, eller hvad deraf kand udkomme, og dend store *omkostning med opmaalingen ved en ingénieur derved kand saa lenge spares*; det øvrige af ahlheden langs Stabil backer, forbi Karup ned i *Knudstrup hede*, kunde

reserveres og med tiden indkastes for *deri at plante gran skove*, siden jorden efter ald formodning icke kand bruges til andet, har og i gamle dage været skov, som de mangfoldige eege og espe planter udviiser.

Harboe heede maa endelig kunde opbygges i *mindste 10 gaarde*, siden den er bedre end ahlheden, saa vit man har seet, ligeleedes befindes og

Kragsheede eller Grosande heede meget god, og en langt større terrain end ahlheden, ia det synes uforgribeligt, at naaer hver har faaet sin part, maa dog blive saa meget jord tilbage til hans kongl. mayst., som *en snees bøndergaarde* kunde anlegges paa. —

Søbye heede, Ullerup heede, Over og Neder Simmel heede, nogle øde steder i *Randbølle heede* og fleere steder, det maa dog i det mindste tilhobe udgiøre 100 bøndergaarde.

Naar nu betragtes, at disse ovenanførte heder vil udgiøre imod 100 bøndergaarde, og siden ey mindre end 500 rdr kand tilstrække til en bondegaards bygning og besætning, som udgiør 50,000 rdr., saa kand den dertil ventende fond ey nær tilstrække, følgelig formeenes, at oven anførte indsamlede capital skulde alleene for det første deraf bruges til nogle *gaarders opbyggelse i ahlheden, nogle i Kragsheede, nogle af de øde steder i Randbøl heeder* og nogle udi oven anførte heder, i alt til *en 40 bønder gaarde* paa adskillige steder saaledes,

1) at naar hans kongl. maysts anpart af heden var udlagt, maatte de nest beliggende proprietairer eller lods eier nyde jorden, naar de derimod paa jorden opbygte saa mange gaarde paa hver sted, som jorden blev anslaaet for; hver gaards bygning skulle i det mindste bestaae af 50 fag huus, hver besidder gives toe bæster, toe kiør, toe stude, 30 a 40 faar, æde og sæde korn. Naar proprietairen da foreviiste, at gaarden var sat i stand, og lovede at vilde lade

dyrke jorden efter den maade, som syntes tienligst, skulde hand nyde 300 rdr udbetalt og de friheder paa gaarden, som forordningen om ahlheden 1751 befaler, samt gaarden til eie, dog at hand og efterkommende eiere skulde være ansvarlig til, at de gaarde, som de nu saaledes paatager sig at opbygge, stedze bliver holt i stand og ey nedbrudte; i manglende fald skulde de forstragte 300 rdr igien udbetales, og de desuden at miste eiendommen, hvortil lods eierne sig inden 1. Jan. 1758 skulde erklære. Men som det er at formode, at proprietairerne neppe vil profitere af denne maade, siden de fleeste holder for, at hvad de ey strax kand nyde indkomst af, vil de ey have med at giøre, hoved øje merket er og at faae fleere folk i landet samt at fremmede tieniste folk forskrives til at dyrke jorden, saa kunde i deres sted antages

2) Andre til disse heeders opbyggelse nemlig: a), nogle familier af den brandenborgske reformerte colonie i Fredericia, som der har viist gode prøver paa deres dueligheid, og da de nu daglig forøger dem og derover neppe kand ernære sig, kunde de i hederne etablere sig.

b), Sa[l]petter mester Hammer som og har løst til der at nedsætte sig og meener at forskrive folk fra Skaane til at dyrke jorden.

c), Om nogle fremmede familier i disse krigstider fra Brandenburg eller Lynneborg kunde faaes til der at nedsætte sig, da vores egen lands folk ey forstaar at dyrke heeden som dend burde, saa at de i alt kunde blive en 40 familier. Men som disse maa kiøbe alt, hvad de behøver, og følgelig icke paa 200 rdr nær kunde sætte saadan en bondegaard i stand som en proprietair, eege tømmer er ey heller at faae for penge, saa synes det best, hans kongl mayst. vilde give følgende benaadinger: a) Eege tømmer af Silkeborg eller andre omliggende kongl. skove til hver bonde gaard, som saaledes af fremmede familier blev opbyggt, 100 allen leeder,

40 stolper, 4 allen lang, 40 løsholter, $2\frac{1}{2}$ all lang, 7 og 8 tom tykke, hvilket træ bønderne for konge reyser kunde levere de vedkommende paa nærmeste sted, hvor imod opbyggerne forbindes til, at dette træ strax blev sadt paa gaardens bygning. b) Til fyhrtræe at kiøbe i næste kiøbsted, arbejdsløn, vognleie, tækemænd, arbejdsfolkenes kost etc., betales 200 rdr., og siden til slig en gaards aufling behøves i det mindste besætning af 2 heste, 2 stude, 2 kiør, 30 faar, æde korn og folkeløn $1\frac{1}{2}$ aar, siden jorden ingen frugt i dend tiid kand give, samt sædekorn, saa kand ingen besidder dertil have mindre end 300 rdr, som er i alt 500 rdr til en gaard foruden tømmeret. c) At de maa nyde gaarden til eie, naar dend stedze holdes i stand, og de privilegier, som forordningen om ahlheden 1751 omformelder, samt at deres børn og afkom maa være fri for udskrivning i det mindste de første 20 aar; thi anderledes er det ey mueligt at faae disse fremmede familier til deri at entrere.

Aarsag hvorfor hver gaard ey kand anlægges for sig selv er følgende:

1) Findes ey vand over alt i hederne. — 2) Er jorden paa somme steder ond, andre steder god, naar een fik det gode jord og dend anden det onde, kom den sidste til kort. 3) Findes sammesteder engbond; naar nu een fik alleene ald engen, kunde den anden ey subsistere. 4) Naar det er bye viis, kunde den ene hielpe den anden, som erfarenhed daglig viiser, er høyst nøttig. 5) Veie til saa mange eeniste steder vilde blive i heeden meget besværlig, borttage megen jord, fleere diger vilde opkastes, og saa fremdeeles.

Hvorledes heederne best kunde deeles i mellem beboerne, naar en bye blev anlagt.

Naar 2—3 eller fleere beboere bleve udlagte en fuldkommen plan til deres gaarder, skulde de igien imellem sig selv bytte jorden saaledes, a) at den eene fik ager om ager med den anden af det jord, som tiende til sæd. b) Det som

skulde være til høveders græsning kunde udlegges en plan, som de da tilhobe kunde sætte lige mange høveder paa. c) Et støcke kunde udlegges og i mellem dem deeles, hvorpaa kunde saaes tørkiske klever eller lucerne frøe, hvilket skulde indkastes, at det for creaturers gang kunde være fri. d) Et støcke som og skulde indkastes, hvorpaa enhver kunde saae sit skifte med granfrøe for med tiden at opelske dem skou. e) Eeng-skifterne skulde deeles saaledes imellem dem, at enhver fik sit støcke; saasnart denne forretning var giort, skulde derover forfattes en skriftlig optegnelse paa hver stk. jord, dens lengde og breede, samme til rente cammeret indsende, og copie deraf besidderne meddeles.

Maaden heedernes jords dyrkning kunde forbedris paa saa meget man hid indtil har kundet udfinde.

a) Enhver besidder skulde deele sine agere saaledes: at hand til visse vidste, hvor meget hand hver aar kunde bryde, at hver støcke i det mindste kunde have 10 aars hviiile, og ey som nu her og der opbryde en plet i heden, hvorved jorden ruineres. b) Det murrede jord skulde ey paa sædvanlig maade opskières. men hver aar tage et stk. for, slaae lyngen af og bruge til ilding, derpaa oppløye det murrede jord, og sætte furene paa kanten, lade det saa lige til foraaret, tende ild i furrene, og naar rødderne af lyngen, og det af jorden, som er tørvagtig, er afbrendt til aske, over saaes jorden tøndt med kalkgruus, som kand faaes fra Dauberg kalkovne; derpaa saaes haure, siden rug og saa fremdeeles, i alt fem kiærve i fem aar; siden hviler jorden i 10 aar, og da giødes, dog ey med kalk, hvilket er proberet, og befindes til stor nøtte, da den murrede jord, som ellers hverken tiener til korn eller græsning, skaffer paa oven anførte maade uforbederlig god korn. c) Lyngen, som afslaaes, og ey behøves til ilding og at tække med, kunde opbrendes til aske og blandes imellem giøden, og ey som hid indtil er

skeet, blande lyng i mellem giøden, som ey kand raadne, og følgelig gjør meere skade end nøtte. d) Hvorledes tørkisk klæver skal saaes, er anført i Aarhus oeconomicke betragtninger nr. 1, om lucerne frøe at saae vil og giøres nærmere undersøgning. e) Dahlene kunde jevnes og med høefrøe og hollandsk klevet saaes, hvorved de kunde faae græs, som de høylig trænger til. Men da det ey kand tilstrecke, kunde bemelte tørkisk og lucerne klevet erstatte samme, hvorved de kunde faae saa megen afgrøde, at de magelig dermed kunde græse og foere deres bæster, kiør og stude vinter og sommer, og som slig sæd kand vare næsten 20 aar, saa er det høyst tienlig for heederne, at den sag der af ald magt legges fiid paa. f) Granne skove at saae og aarlig opelske er høyst tienligt, og hvortil den sandige jord er meget beqvem, og just saaes i saadanne heder. Granne træer groer hastig, hvorfor derpaa maatte legges fiid af alle kræfter, da landet trænger for træer. I det øvrige er det en uimodsigelig sandhed, at dend hid indtil i heden brugte maade at dyrke jorden paa duer aldeles intet, thi ved dend blanding af jord, lyng og møy bliver der ført jord til jord, lyngen kand ey raadne, og gjør meere skade end nøtte, foruden at melde, at eiendommene bliver opgravne og ruinerede, og for alt dette store trældoms arbeide har bønderne icke eengang det usle leve brød, da de i heede egne maa have fiire gange saa megen jord til en tønne sæd, som i de feede egne, og har fast ingen græsning.

Sluttelig var det høylig fornøden, at en habil person, som dertil havde lyst, gjorde en tour til Brandenburg og Lyneborg for grundig at erkyndige sig, hvorledes hederne der drives, da Brandenburg, som kaldes det hellige romerske riges sandbøsse, har saaledes bragt deres heeder i stand, at icke en plet er udørket, og naar denne person kom tilbage, kunde hand baade have indseende med, at de anlagde steder bleve dyrkede til gavns paa bemelte maade, saa og selv op-

bygge et sted og skaffe jorden i brug; da naar de andre saae, at saa vel hand som de fremmede familier kom i stand og derved profiterede, vilde de der boende kappes om, hver at forandre sin auflings methode, og hederne vilde aar efter anden vorde opbyggt. Dette er da alt hvad ieg om hedernes opbyggelse og dyrkning har kundet udfinde, men da een og anden post formodentlig ey saa omstendig, som skee burde, heri er forklaret, saa ønskede ieg intet hellere end at derimod maatte giøres objectioner, da ieg haaber at være i stand til, baade at besvare samme saa og at alt, hvad her udi er anført, medfører Sandhed. H. de Hoffman.

Betænkninger¹⁾ over de allerunderdanigste indgivne forslag hvorledes heederne i Jylland best kand opbygges.

1. art. Angaaende: at hævdt, som i hederne, hvor ingen skiel findes, skal ophøre, det er en høy fornøden ting, paa anden maade er det icke mulig at faae hans maysts anpart af hederne determineret, men at fædriften i hederne, som et hvert sted skal tildeeles, kand sættes paa vist maal, da maa efter mine tanker først agtes, at slig maal bliver holt proportion; thi ved et sted kand falde tør og skarp hede, hvor liden græsning findes, og altsaa behøver saadan et sted en større eiendom til udgift, hvis creaturerne skal kunde faae behøvende føde; ved et andet sted kand findes lav og koldere hede med grønninger, hvor lige antal af creaturer med meget mindre eiendom kand behielpede dem, det vil derfor blive fornøden, at af skarp tør heede til et hoveds græsning beregnes fleere qvadrat allen end af lav og koldere hede.

2den art. Angaaende en fond til hedernes opbyggelse, da er det forslag til en collect meget god, og kunde det icke hindre nogen mand, at slig en collect hver aar, saa lenge fornøden giordes, om gik, da der skulle befales hver mand i hele Danmark af bonde standen |: fattige som nyder

¹⁾ Af Høeg paa Herningsholm.

almisse undtagen :| fra melte 12. Aar af, lige meget enten det er mand eller kvinde kiøn, aarlig at svare 2 β — proprietairier og andre kongl. betientere, civil og militair, selveiere, fogder og andre, i hvem det end var, skulle svare efter egen villie. — End meere kunde denne fond forbedres om allernaadigst maatte befales, at ingen unge folk, som for nærværende tiid icke havde lært at bruge snuf tobak eller røg tobak, icke uden høy nødvendighed det udfordrede, efterdags samme maatte bruge, og alle dem, som havde lært og fremdeles agtede at bruge det, skulle aarlig betale de i bondestanden 2 mk., geistligheden og de i borgerstanden aarlig 4 mk., de i adelstanden og andre i rangen aarl. 1 rdr, og det lige meget enten det var snuvtobak eller røgtobak; herved blev en sterk misbrug af tobak hemmet, hvorfor saa mange tønder guld aarlig gaar ud af landet, og penge indkom til publike nøtte. —

3die. Betreffende et bestik paa gaardenes tal, som paa heederne anlegges.

Derom kand for nærværende tiid ey determineres noget fastere, indtil commissariernes forretninger forskaffer nærmere oplysning og vished.

4de. Hvad til hver bondegaards opbyggelse og besetning skulle gotgiøres med videre — 1) Maae ieg erindre: at her i heede egnen er det icke nøttigt, at en bondegaard bliver anlagt større end til 4 tønder hartkorn i det høyeste, hvilket daglig erfarenhed lærer. Her paa godset paa de steder, hvor der falder skarpe eiendome, har mand maattet saavel i gamle tiider som nu lignet hver saaledes, at de fleeste ickuns besidder fra 3 til 4 tønder hartkorn, men hvor der falder feed sort eller leeret jord paa heederne, kand en bondegaard indrettes til 6 tdr. hartkorn i det høyeste. Aarsagen hvorfore ere følgende — a). Veien til kiøbstederne ere lange sc: fra fleeste stæder i almindelighed 5, 6 a 7 miile og i sær om vinter dagene besværlig, da de

mesten vinteren igiennem fra sidst i october til hen imod sommeren staar fulde af vand, som gjør en besværlig kiørsel for bonden, naar hand skal til kiøbstedet med sit korn at sælge, derfor er bonden her i egnene ey for at have meere aufling, end hand til sin børn og tieniste folks underholdning behøver. b) Paa denne egn ere bønderne i almindelighed men fri bønderne i besynderlighed det dovenste, dummeste og groveste folk, der kand være nogensteds, de gider neppe drevet et aufl paa 3 a 4 td. hartkorn, som enhver kand sidde med, uden mand skal nøye have opsigt med dem og ievnlig drive dem dertil; saadan dovenhed gjør ey alleene dumhed i auflingens drift, men og at de viiser grovhed imod hosbonden, naar hand vil tvinge og lære dem at dyrke deres i fæste havende jord retskaffen, saadan ere forældrene, og ligeleedes opfødte de deres børn; skulle nu saadan et slags folk paa heden have en gaard af større hartkorn, ville gaarden visselig inden faae tider blive øde igien og foraarsage hosbonden nye omkostninger.¹⁾ c) Dend ulden strømpe fabriquer, som nu her i Egnen er i saa god en stand, at bonden, i dend sted andre skal tage deres udgifter af deres korn aufling, kand tage dem af sine strømper med hielp af sin optræk af qvæg, dend gjør ogsaa, at ingen af denne egns folk er for at have meere hartkorn eller aufling for icke at forsømme sin strømpe binden, end hvad nødvendig til sin

1) Den Tone synes at falde Datiden naturlig paa Læben, naar der tales om Bønderne. I et ellers ligegyldigt Forslag til Hedens Opdyrkning forfattet af »en Patriot« (4/1 1755) hedder det: »Visselig, vore Bønder fattes ikke Jord, men vor Jord fattes mangesteds Bønder, og Bønderne fattes den Slags Flid og Munterhed, som gementlig reiser sig af Emulation og andres Exempel.« Og Amtmand von Heinen skriver ¹⁰/₁₀ 1757 til Regeringen, at Landmaalingskommissionen maa udbede sig fire faste Daglejere, for at man »ikke skulde spille Tiden med at informere nogen taabelige Bønder, som endda ikke enten af Vankundighed eller Fortrædelighed kunde sætte en Pæl som den burde staa.«

og sines aarlig føde kand have fornøden, og naar en bonde her i egnen er kommen saa vit, staar hand sig i dend omstendighed best og dobbelt saavel som dend, der kand have mod 8 td. hartkorn; naar en gaard altsaa ey bliver anlagt større end til 4 td. hartkorn, da er dend i projectet angivne besætning af creaturer ogsaa tilstrekkelig.

2det seer ieg icke, at en proprietair kand med mindre omkostning sætte slig en bondes gaard i stand, end de ommelte fremmede familier. a) Vilde bekostningen paa folkes, bæsters og ploug redskabers holdelse til jordens opbrydelse medtage ligesaameget for ham, som dem allerheldst, lad være han eiede jorde gods i nærværelsen, saa maatte hand dog ligesaavel som de andre leye folk dertil, udgive folke løn og maanedes kost, thi godsets bønder kunde ingenlunde giøre saadant arbeide som pligts arbeide, hvorved de vilde ruineres, de vare ey heller at formaae dertil, da det overgik det, fæstebrevene tilholder, og om end alt det kunde skee, som i sig selv dog er umuelig, saa ere der faae af de heederne paa grendsende proprietairer, som haver saa meget gods i nærværelsen af heederne, at der af kunde haves nogen hielp. b) Naar ommelte familier til gaardens bygning fik udviisning af tømmer fra hans maysts skove og tømmeret tilført af amternes bønder alt uden betaling, saa maatte ioe hedden tilgrendsende proprietairer derimod selv anskaffe sig til slig bygninger tømmer kiøbt i nærmeste kiøbsteder og bekoste tømmerets forsel, thi faae af dem eie selv skove. c) Folk til at fæste gaardene maatte en proprietair anskaffe, da en fremmed familie havde dem i sig selv, naar dend selv beboede gaarden. Skulle proprietairen udtage dem af sit øvrige gods, ville det liide derunder, i dend henseende at det derved blev blottet deels til gaards fæste deels til soldatter hold; hand maatte altsaa enten tilkiøbe sig fra andre godser karle til de nye gaarde, hvilket skal blive ham vanskelig ia neppe mueligt, eller tage dem af sit øvrige gods og i deres sted

anskaffe sig fremmede, naar der behøves gaarde bortfæstet og soldater leverede. Godserne have i almindelighed ey meere mandskab, end de selv behøve, og mange her om kring ey engang saa meget. d) Vilde tækningerne til bygningerne være en proprietair paa liidet nær til samme bekostning, som en fremmet familie; thi i disse egne findes vel heeder og lyng nok, men faae steder lyng til tækning, hvilket erfarenhed kand sige mig, da her paa godset er for faae dage siden afbrendt i en bye 8te bøndergaarde, saa er det heele gods, bestaaende af meere end 700 td. hartkorn, alt i heede egnen beliggende, icke i stand til at skaffe det tæcke lyng, som nu til disse igien under bygning værende afbrendte steder behøvedes. Mand blev altsaa nød til at anvende til dend største deel af tækningen paa de nye gaarde langhalm, og dette maa en proprietair ligesaavel som en fremmed tilkiøbe sig.

Foruden ommelte vil besætningen af creaturer, æde og sædekorn til gaardene, hvilket hand ligesaavel maatte anskaffe for reede penge som de, saa og bygnings folkenes og øfrige arbeids folkens løn og kost, altsammen komme ham paa lige bekostning; men i hvor om alting er, saa seer ieg icke rettere, end at 500 rdr hielp efter Deres Velbheds¹⁾ forslag ioe er for hvem der end bygger suffiçant til saadan en gaards opbygelse og i standsættelse med jords opbrydelse. Hvo som forlanger meere, synes mig at vil besvige kongen og landet ved at see paa egen particulier interesse. — Men deres velb. har ret udi, at de fremmede foruden de 500 rdr skal have tømmeret af hans maysts skove gratis, det ville locke dem til at etablere sig der og hielpe dem af sted. —

5te og 6te articel. Aarsager hvorfor hver gaard icke skulle legges for sig selv samt hvorledes heeden best kunde deedes, naar en bye blev anlagt.

Derom finder ieg intet at erindre uden alleene at det

¹⁾ c: H. de Hoffman.

var nøttig, at hver gaard blev bygged saa langt fra hver andre, at dend eene naboe nogenleedes kunde være sicker, om ildebrand hos den anden skulde opkomme.

Maaden hvorledes hedernes jords dyrkning kunde forbedres paa saa meget man hid indtil har kundet udfinde.

Dend første post er meget god; naar der observeres, hvor tør sandig jord falder, kand 8te aars hvile være nok, og hvor kold, leerig eller sort mollet jord falder, behøver dend ey meere end 6 aars hvile i det høyeste; thi ellers vilde dend, om dend fik længere hvile NB uforbigængelig igien groe i lyng og forarsage heede beboerne endeel slæb paa nye, naar dend igien skulde bruges. Ellers holder ieg i almindelighed for, at io snarere slig opbrudt kold heede jord kunde komme i brug igien, naar dend har faaet dend fornødne hvile, desto hastigere fik beboerne dend i stand til at give god græs og eng, som ved saadanne nye anlagde steder hart behøvedes.

2den post angaaende det murred jord.

Dend maade, som her ved gaarden er brugt at om-gaas det murret jord paa, er saaledes: dend er bleven feldt med dend fulde lyng paa, uden samme først at afhugge, hvilket siden hielper, at dend desbedre fænger, naar dend antændes, holder og ilden ved lige, at dend icke igien saa let sluckes, naar der kommer regn; aaret efter eller det samme aar, om saa tør et sommer indfalder, at dend har kundet brende, er paa hver ager over alt bleven antændt ild, ungefehr 3 allen rum i mellem hver sted, som har continuerit at brænde, indtil alle furene ere blevne saa ievne, at de snart icke meere har været kiendelige; næste foraar efter maae saadan jord igien med plougen kastes sammen, og samme aars mickelsdag paa føres kalken; NB kunde jorden først harves, falt kalken desto ievnere, og er det lige meget enten dend er brendt eller ubrendt, dog holdes dend ubrendte

for dend beste, saasom den skal være dourablere end den anden, kand ey heller forderve jorden saa hastig som dend brendte. Naar nu jorden med kalken paa har lagt vinter over, er dend neste foraar bleven pløyet og besaaet med havre, som har baaret meget vel til; aaret efter atter besaaet med hafre, dernest med byg, hvortil tvende gange er bleven pløyet; og har samme byg været overmaade god; efter denne byg kiærv er atter tagen tvende hafre kiærve, som jorden og i største overflødighed har givet af sig; nu i aar, som er det sidste aar, legges dend jord ud til græs, som ieg er forsickret, efter tvende aars forløb skal frembringe ligesaagod, som dend anden jord her paa marken, som om sommeren ved st. hans dags tiider staar overklæd med røde og hvide klæver; adaare tages atter et nyt stk opbrut murret iord ind; i samme agter man at saae 2de byg kiærve, som ieg venter gandske vis gaar an, naar mand først saaer haure, der efter byg, saa havre, saa byg og til sidst hafre. Et stöcke kold jord her paa marken som icke vilde give rug, er for tvende aar siden bleven besaaet med dend kalk fra Dauberg, som af lyng, den brendes ved, er bleven skiden, ungeföhr saa tyk som en maadelig tynd hagel kand udsee, naar dend er falden. I samme er afvigte aar aflet en god hafre kiærv, dette aar er der udi efter at det tvende gang er bleven pløyet, saaet ungeföhr 16 td. byg, som har baaret meget vel til uden at have taget skade af soelbrynde, som andensteds her i landet dette aar er skeed, dog har jorden siden i foraaaret icke faaet uden eengang regn, som dog icke har blöt den dybere end en smal finger breed. Jeg holder for, at aarsagen hertil er det alcaliske salt i kalket, som stedze holder fugtighed ved roeden af kornet, hvorudi det overgaar ald slags giöde af creaturer. —

Til slutning maa ieg erindre trende ting, som ved kalkets brug til murred jords i standsættelse er at i agt tage:

a) Behöver jorden meget mindre af dend brendte kalk end

af dend ubrendte eller kriide som mand og i Hiern herred kalder liim. b) Tienner ingen kriide eller kalk til murred heede, som er tør og har alden strax under sig. c) Agtes at af jorden ey tages fleere kierve efter kalkgiødning end 5 a 6, i det høyeste; thi tages fleere |: da ieg veed mange efter dend ubrendte kriide eller kalk have tagen 12 a 16 kiærve og faaet dend sidste kiærv ligesaagod som dend første :| forderves jorden saaledes, at dend ey i mange aar groer sammen og ey er i stand at give enten korn eller græs siden; af slig omgang med liim er det at det ordsprog: liim gjør en riig fader, men en fattig søn, blot og alleene har sin oprindelse. Dette uagtet tør ieg dog vove at tage ligesaa mange kiærve efter kalken, som dend vil give, men som jorden da behøvede medicin, førend den igien blev frugtbar, maatte ieg og være betænkt paa ligesom erfarende har lærdt at meddeele dend samme.

3die post angaaende lyngen at brende til aske og blande imellem giøde er meget god, ellers kand ieg icke nægte, at lyng at blande med til sandige marker er og god, naar dend først i gaardene et vinters tiid har lagt til træk, hvor qvæg passerer, og derefter om sommeren blandet med møg i mødingen, men før saadan en møding udføres paa marken, maa lyngen være forraadnet, thi ellers er det heele arbeid forgiæves.

4de og 5te post: Det er icke noget, som kand ansees for ubeqvemt eller upassende, længt mindre for ugiørligt eller unøttigt, at lade efter Deres Velb:heds giorte forslag anskaffe tørkisk kløver eller lucerne frøe til at besaae visse steder i hederne med, for at faae græs og eng bond hvor ingen er, men de ere i mine tanker passende vexter til hederne, og som en beqvem sæd til tør, sandig og skarp jord, saa det aarsag tillige frem for anden sæd var dend fordeelagtigste, da skarp, sandig, tør jord udgiør dend største part af hederne, hvilken jord ey paa anden façon staar til at blive græs bærende, og saadan en bund er det, tyrkiske klever og

lucerne juste elsker og kommer til en nøttig og frugtbar grøde paa. Hvor jorden derimod faider leerig, feed, kold og molled, der kand ingen af de 2de slags sædefrøe vel faae fremvext; for nogle aar siden er giort et forsøg derpaa her ved gaarden, hvis mark over alt bestaar af en kold, molled, feed jord; man lod komme fra Hamborg 1 pd. af hver sorte, loed dertil lukre og rense jorden fra græs og seener, ved 5 gange at lade det pløye og harve, saaede hver slags frøe for sig paa sin rette tiid, og forholdt sig i alleting med det som skee burde, detz uagtet tog dog græsset og ukrud samme aar grøden fra det, efter det dog først var vel opkommen. Foraaret efter var næsten alt henvisnet og aaret efter forsvand det gandske; denne prøve beviiste mig om tingens rigtighed, da intet feylede til at naae frugten af arbeidet, uden alleene sandig, tør og varm bond, saadan som ellers almindelig gives paa hederne. Jorden her var alt for kold, dertil græsset, som kold jord frem for andet hyppigst bærer, knæger sæden. Vinterens kuld samt for- og efter aarets fugtige veyrlig kunde da ogsaa saa meget lettere beskadige det. Naar nu paa hederne til græs og engbonds nydelse dend skarpe sand jord besaaes med tyrkisk kløver og lucerne, saa kand til feedere og koldere jord, hvor dend findes, employeris efter deres velb. forslag høefrøe og hollandsk klever; beboerne faar da paa begge steder jorden giort græsriig og skal virkelig i tiden høste dend nøtte og frugt af deres arbeide, som Deres Velb. udi indgivne forslag har meldet.

6. post angaaende gran skov at anlegge og en person at lade udreise, for at lære i det brandenborgiske og lynneborgiske dend der brugelige maade med heede jords dyrkelse, finder ieg er meget nøttig og virkelig kand blive til avantage, ligesom ieg i almindelighed anser alt det, Deres Velb: hed herudi haver skrevet, til at fremme hedernes opbyggelse, icke

at have dend mindste modsigelse i sig, men holder det at være, som en muelig saa tillige for landet en meget tienlig og nøttig ting. —

Høeg nu Hielmkrone paa Herningsholm.¹⁾

Allerunderd. Pro Memoria.

Efter beretning har amtmændene og øvrige hede commissairer i deres seeniste forsamling i Wiborg sluttet deres forestilling saaledes: at *de til foraaret vilde begynde med deres og conducteurs forretning gjørende beregning paa omkostningerne, som de vil have got gjort; og efter den plan, de agter at bruge, kand slige opmaalinger icke faae ende i 7 aar, og [i] deres instrux vil de have befalet, at ey alleene de paa grendsendes matriculerede jorder skal opmaales og afsteenis, men end og den part, som maatte blive til overs til bygge plads etc.*

Dersom denne beretning er rigtig, saa er det heele arbeide til større skade for hans mayst. og landet, end til nytte, hvilket af følgende grunde kand beviises. —

1) Er det en farlig sag at gjøre mindste forandring i landmaalingen, thi i en souverain regiering er det en hoved regel, at naar en byrde paalegges landet, maa den være almindelig, at alle undersatter dertil contributorer hver efter sin evne og ingen i særdeleshed, da de lidende baade overløber med klager, taber løsten og bliver misfornøiede; derimod: naar tingen er almindelig, betaler enhver sit og ingen tenker videre derpaa. 2) Vilde jordegods derved falde; thi naar landmaalingen skulde forandres ved hederne, vilde enhver tenke det skulde overgaae det heele land, og jordegodset derved miste sin priis. 3) Vilde denne forretning koste over en tønne guld, og hvorfra skulde disse penger tages, og til

¹⁾ Adlet 19. Aug. 1757.

hvad nøtte for landet? 4) Er landmaalingens beregning fastsadt af høyloflig ihukommelse kong Christian 5., at til en tønde hartkorn hede græsning behøves nesten 4 gange saa meget jord, som til en td. hartkorn i maadelig gode egne, hvilket i den af Thestrup nylig udkomne bog om krigs armatur omstendig er forklaret. 5) Er det ei hans kongl. maysts villie, at nogen skal miste sin eiendom, men alleene det, som hand ved hævd har tilsneget sig, det skal de igien udlegge hans kongl. mayst., og derpaa kunde til et forsøg sættes beboere, og naar de kom i stand, kunde hans kongl. mayst. være forsickret paa for det 6te), at de omkring boende strax forandrede deres agerdyrkning, og hvor der er nu een beboer lod de sætte 2 a 3, naar de først saae, at derved var noget at fortiene, men saa lenge de seer, at derved er ingen fordeel, forbliver de ved den gammel maade at dyrke landet paa. Heraf maatte allernaadigst erfares, at den af mig allerunderdanigst indsendte plan af 21. Jul. a. p. er den beste maade nemlig: at alleene de stæder, som lods eierne ved hæfd havde tilsneget sig af hederne, alleene skulde udlegges, og samme opbygges af fremmede beboere; saae man da, tingen var til nøtte, som vist formodes, var der ingen tvil paa, at io landet blev opbyggt og dyrket af de omliggende, og skulle der vides raad til fremmede familier fra Lyneborg og Brandenburg, som strax her vilde etablere sig, veed ieg strax at skaffe Skophuset med een sin kirke og 200 tdr hartkorn bøndergods, som ligger i de beste heeder, for 9000 rdr, hvilket ieg for meere end et aar siden har haft i commission at selge, siden eieren har des uden 600 td. hartkorn og hans formue er icke at eie saa meget, og vilde hans mayestet ey haza[r]dere saa meget, kunde tvende brandenburgiske familier etablere sig i heden, *forandre agerdyrkingen efter den brandenburgiske methode; blev det da befunden, at det var landet til nøtte, kunde der haza[r]deres meere; gik det icke an, var ey meere tabt,*

end hvad disse tvende familier havde kostet at sette i stand, og pengene blev dog i landet, hvilket dog er umagen værd at vove paa et land af meere end 40 miles strækning, thi ryggen af heele Jylland er heede.

Skierildgaard d. 12. octob. 1757.

H. de Hoffman.

I sit Værk: »Samtale angaaende Hedernes Dyrkning«, resumerer Hoffman Kolonisationsarbejdet saaledes [S. 4]:

»I Ahl-Heden — 1780 — er 22 Byer med 86 Gaarde og 440 Siæle, har 25 Heste, 476 Stude, Kiør og Kalve, 1541 Faar, avlet 1154 Tønder Rug, 164 Tdr. Byg, 294 Tdr. Havre, 142 Tdr. Boghvede, 389 Tdr. Pateter, saæt afvigte Michelsdag 240 Tdr. Rug.

I Randbøl-Hede — 1780 — 5 Colonier med 36 Gaarde og beboet af 192 Siæle, de har 43 Heste, 203 Stude, Kiør og Kalve, 654 Faar, avlet 415 Tdr. Rug, 30 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre, 74 Tdr. Boghvede, 25 Tdr. Pateter, afvigte Michelsdag saæt 156 Tdr. Rug.

Heraf erfares, at omendskjønt begge Heder ere de skarpeste i Landet, har dog 632 Siæle der deres Ophold, og ei i 16 Aar har nydt nogen Hielp.«

— Hvorledes dette Resultat opnaaedes, er baade et vidtløftigt og et stærkt bevæget Kapitel, som vi haaber at kunne gjøre Rede for ved en anden Lejlighed. Paa disse Blade har vi ud af de hundrede spredte Kilder villet give en Oversigt over det lidet, man ved, om de møjsommelige Forberedelser.